

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА

Є. С. Огаренко

«Непотаємність» влади
(Вступ до кратології)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 321.01(075.8)
О-362

Рекомендовано до друку
Вченою радою ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 19 грудня 2017 р.

Рецензенти:

С. М. Наумкіна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;

Л. І. Сухотеріна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Одеського національного політехнічного університету;

П. С. Кривоцюк – кандидат політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Огаренко Є. С.

О-362 «Непотаємність» влади (Вступ до кратології) : навчальний посібник / Є. С. Огаренко. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2018. – 109 с.
ISBN 978-617-689-259-5

У навчальному посібнику міститься інформація з питань теорії влади, зокрема, теорії політичної влади, аналізуються основні кратологічні концепції, що відображають багатогранність феномену влади і можливих підходів до її вивчення. Посібник містить також тестові завдання, що сформульовані так, щоб бути певним інтелектуальним подразником для студентів.

Навчальний посібник розрахований на студентів-політологів вищих навчальних закладів, що вивчають відповідний спецкурс, а також для студентів, що вивчають теорію політики, політичну філософію.

УДК 321.01(075.8)

ISBN 978-617-689-259-5

© Є. С. Огаренко, 2018

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018

ЗМІСТ

«Влада нез'ясовна...» (Замість вступу)	5
«Всюдисущий мікроб влади ...» (Про типології кратологічних концепцій)	7
«Політична тварина» (Проблема влади у світоглядній парадигмі)	10
Розділ 1. Поведінкові концепції влади	19
1.1. «Влада – це здатність проводити власну волю ...» (Проблема влади в концепції М. Вебера)	19
1.2. «Влада – це тріумф того, хто вижив» (Проблема влади в концепції Е. Канетті)	21
1.3. «Прагнення до влади – наслідок компенсації власних недоліків» (Проблема влади в психоаналізі)	24
1.4. «Влада – це товар на політичному ринку» (Проблема влади в біхевіоризмі)	28
1.5. «Влада - наслідок нерівномірного розподілу ресурсів» (Сучасні поведінкові концепції влади)	30
<i>Список рекомендованої літератури</i>	32
<i>Питання для самоконтролю</i>	34
Розділ 2. Інституційні концепції влади	35
2.1. «Держава – це культурна гегемонія» (Проблема влади в марксизмі і неомарксизмі)	35
2.2. «Суверенність – це влада, що дозволяє припиняти закон» (Проблема влади в концепції К. Шмітта)	40
2.3. «Влада – це формування політичного порядку денного» (Проблема влади в американській політології другої половини ХХ століття)	44
<i>Список рекомендованої літератури</i>	45
<i>Питання для самоконтролю</i>	46
Розділ 3. Системно-функціональні концепції влади	48
3.1. «Влада – це узаконене право і обов'язок контролювати інших» (Проблема влади в системній концепції Т. Парсонса)	48
3.2. «Влада – це контроль над джерелом невизначеності» (Мезосоціальна концепція влади М. Крозьє)	50

3.3. «Влада – це наслідок ролі і статусу індивіда» (Мікросоціальна концепція влади)	52
3.4. «Політика – це дія словами» (Комунікативна концепція влади Г. Арендт)	53
3.5. «Влада – це код альтернативи уникнення» (Комунікативна концепція влади Н. Лумана)	57
3.6. «Влада - це управління виробництвом істини» (Дисциплінарна концепція влади М. Фуко)	60
3.7. «Влада - це міра володіння капіталом» (Концепція «поля влади» П. Бурдьє)	63
<i>Список рекомендованої літератури</i>	67
<i>Питання для самоконтролю</i>	69
 Розділ 4. Кратологічні аспекти політики	70
4.1. «Політика – це мистецтво неможливого» (Специфіка та ресурси політичної влади)	70
4.2. «Я обираю свободу Норильська і Воркути ...» (Форми політичного впливу)	73
4.3. «Оголена влада» (Дилема легітимності і ефективності політичної влади)	75
3.4. «Кожна людина, що володіє владою, схильна зловживати нею» (Кратологічні аспекти поділу влади)	82
<i>Список рекомендованої літератури і джерел</i>	92
<i>Питання для самоконтролю</i>	93
 «Прагнення до самоцінної драматургії буття» (Замість висновків)	95
 Тестові завдання зі спецкурсу	98

«ВЛАДА НЕЗ'ЯСОВНА...»

(Замість вступу)

Французький філософ Е. Шарт'є дотепно зауважив: «Влада нез'ясовна, і в цьому – її сила».

Сучасний політтехнолог О. Матвейчев у книзі «Вуха махають віслюком» пише про таємничість феномену влади: «Сутністю влади є таємниця. Справа не в тому, що сутність знаходиться в таємниці. Ні. Сама таємниця є сутністю влади. Те, що панує, – панує тільки спираючись на таємницю..., техніка влади, яка може бути названа, не є справжня техніка».

Про суперечливість феномена влади цікаво казали відомі мислителі:

– «Влада втрачає всю свою чарівність, якщо нею не зловживати» (П. Валері).

– «Будь-яка влада здається кращою за відсутності влади» (Р. Арон).

– «Найкраща влада є та, яка робить себе зайвою» (В. Гумбольдт).

– «Суспільство створюється нашими потребами, а уряд – нашими пороками» (Т. Пейн).

– «Хороша влада – це здорове і обережне управління несправедливістю» (А. Камю).

Парадокс у тому, що загадковий феномен влади становить стрижень політики і політичних відносин, які пронизують всю тканину людського життя.

З чотирьох семантичних значень слова «влада» в сучасній мові перші два мають чіткий політичний акцент:

1. Право управління державою, політичне панування, права і повноваження державних органів.

2. Органи державного управління, уряд, посадові особи, начальство.

3. Право і можливість розпоряджатися, наказувати, керувати ким-небудь або чим-небудь.

4. Могутність, панування, сила.

На думку Н. Макіавеллі, політика – це «сукупність засобів, які необхідні, для того щоб прийти до влади і корисно використовувати її, політика є поводження з владою, обумовлене забор'язаннями і залежне від могутності володаря або народу, а також від поточних ситуацій».

М. Вебер писав: «Політика означає прагнення до участі у владі або надання впливу на розподіл влади, чи то поміж державами, чи то всередині держави між групами людей ... Хто займається політикою, той прагне до влади: або до влади як засобу, обумовленого іншими цілями (ідеальними чи егоїстичними), або до влади «заради неї самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає».

А. С. Панарін зауважив: «Дихотомія владних і пануючих представляє найбільшу драму людини з тих пір, як вона існує на землі». Про природу влади А. С. Панарін пише: «Таємниця влади полягає, в першу чергу, в культурній (духовній) гегемонії: по-справжньому керує людьми той, хто управляє їх помислами. Другий ступінь реалізації влади пов'язаний з організацією: тут ми бачимо нерівність організаторів і організованих, по-перше, і організованих і неорганізованих, по-друге. Нарешті, третя підстава влади, третій її щабель, стосується ресурсів ..., що дає нам протиставлення тих, хто розпоряджається і не розпоряджається тими чи іншими суспільними ресурсами».

Можна сказати, що загадка влади співмірна загадці людини. Не спокушаючись надією розгадати цю загадку, все-таки спробуємо припідняти завісу, що приховує таємницю, припідняти обережно, щоб грубими дотиками не пошкодити завжди приховану в складності людських відносин сутність влади: такий зміст назви пропонованої увазі читача роботи.

«ВСЮДИСУЩИЙ МІКРОБ ВЛАДИ ...» (Про типології кратологічних концепцій)

Різноманіття проявів влади зумовлює складність предмета кратології, про яку М. Фуко метафорично писав як про науку, покликану «розкривати всюдисущий мікроб влади, що створює специфічну лихоманку в людських відносинах». Це різноманіття відображено і в етимологічних значеннях слова «влада».

У російській і українській мовах слово "влада" ("владарювати") походить з церковнослов'янської мови, а саме від слова "волость", що мало значення "область, територія, держава". Аналогічне значення у багатьох слов'янських мовах: у болгарській, сербохорватській "власт" означає "володіння", "власність", у польській "wlosc", латиській "valsts", литовській "valscious" – "волость".

У давньогрецькій мові розрізняються слова «kratos» – «влада», «панування», «могутність», «сила» і "arche": "правління", «суверенітет», «початок». У римлян «imperium» – влада, панування, "auctoritas" – авторитет. Англійське "power" – влада, правління походять від латинського слова "potentia" – здатність або можливість впливати і бере початок від дієслова "potere" – "бути здатним зробити щось". Аналогічно французьке "pouvoir" – влада. У німецькому існують три близьких за сенсом слова: Macht (влада), Gewalt (сила) і Herrschaft (панування).

Різноманіття феномену влади зумовлює і складність типологізації концепцій влади (концепція від лат. «conceptio» – «провідна думка, основна ідея»). Американський епістемолог Томас Кун у книзі «Структура наукових революцій» ввів поняття «наукової парадигми»: «... визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем і їх рішень науковому співтовариству».

Поняття «нормальної науки» (тобто зрілої, такої, що сформувалася) передбачає наявність в ній однієї або декількох конкуруючих парадигм. Перемога нової парадигми не передбачає, що вона відразу виявляє незаперечні докази своєї більшої ефективності, а

являє довготривалий процес переходу молодих вчених до її використання і поступового витіснення конкуруючих наукових шкіл.

Характерний вислів М. Планка: "Зазвичай нові наукові істини перемагають не так, що їх противників переконують і вони визнають свою неправоту, рідко трапляється, що Саул стає Павлом. Насправді її противники поступово вимирають, а підростаюче покоління засвоює істину відразу".

В історії розвитку політичних знань виділяють чотири основні парадигми: світоглядну (допарадигмальну), натуралістичну, соціологічну, системно-функціональну. В даному посібнику ми будемо частково дотримуватися парадигмального підходу до типології кратологічних концепцій. В рамках світоглядної парадигми ми будемо розглядати, наприклад, античні концепції влади, концепції Т. Гоббса, Б. Рассела, Ф. Ніцше.

Антропологічну концепцію влади Е. Канетті або психоаналітичні концепції влади можна було б віднести до натуралістичної парадигми, а, наприклад, марксистську концепцію влади віднести до соціологічної парадигми.

Розглянемо іншу типологізацію, яка більш поширена у кратології, але, на наш погляд, теж не є вичерпною. Мова йде про типологію, відповідно до якої кратологічні концепції поділяються на атрибутивно-субстанціальні і реляційні.

Атрибутивно-субстанціальні концепції трактують владу як атрибут (невід'ємну властивість) деякої субстанції (сутності): людини, політичних інститутів, організації. В рамках атрибутивно-субстанціальних концепцій розрізняють: потенційно-вольові, інструментально-силові, системно-функціональні концепції.

Потенційно-вольові концепції розглядають владу як здатність нав'язувати власну волю іншим (наприклад, концепція влади М. Вебера). В інструментально-силових концепціях влада предстає як реальний силовий вплив одного суб'єкта на іншого, як акт насильства чи примусу (наприклад, концепція «реальної політики» Г. Моргентау). Системно-функціональні концепції мають на увазі під владою безособову властивість соціальної системи, пов'язану з

підтриманням її цілісності (наприклад, концепція соціальної системи Т. Парсонса).

Таким чином, до різних атрибутивно-субстанціальних концепцій можна віднести веберівську концепцію влади (потенційно-вольову) і парсонівську (системно-функціональну), які при парадигмальному підході ми б віднесли відповідно до соціологічної та системно-функціональної парадигм.

У свою чергу в рамках системно-функціональних концепцій виділяють кілька рівнів здійснення влади в суспільстві (так звана «топология влади»). Перший – макросоціальний – тлумачить владу як властивість або атрибут суспільної системи в цілому (Т. Парсонс). Другий підхід (мезосоціальний) розглядає владу на рівні конкретних систем – сім'ї, організації, корпорації тощо (М. Крозье). Третій підхід (мікросоціальний) характеризується тим, що визначає владу як взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи (М. Роджерс, Т. Кларк).

Реляційні концепції розглядають владу як наслідок стихійно створених відносин між різними соціальними агентами, при яких вплив агентів є взаємним і направленим на зміну поведінки інших. До реляційних концепцій відносять біхевіористські (поведінкові), комунікативні концепції влади. До реляційних концепцій влади відносять також концепції "дисциплінарної влади" М. Фуко та "поля влади" П. Бурдьє.

В даному посібнику ми будемо послуговуватися більш простою і, на наш погляд, більш зрозумілою типологією, що передбачає розподіл кратологічних концепцій на поведінкові, інституційні і системно-функціональні.

Перші передбачають, що влада – це тип поведінки, що визначає поведінку інших. Другі акцентують значення політичних інститутів, політичних ресурсів для встановлення і підтримання певного політичного порядку. Треті виходять з того, що влада є безособовою функцією, яка необхідна для саморегуляції будь-якої соціальної системи.

«ПОЛІТИЧНА ТВАРИНА»

(Проблема влади у світоглядній парадигмі)

"Коли в державі відсутнє дао, соромно бути багатим і знатним" – цей вислів давньокитайського мислителя звучить сьогодні актуально як, втім, і багато інших, що становлять зміст основної праці Конфуція, що жив приблизно у 551-479 рр. до н. е., "Лунь юй" – ("Бесіди і судження").

Як і личить мудрецю, Конфуцій не зосереджувався на фактах своєї біографії, але окреслив її основні віхи з властивою йому афористичністю: „В 15 лет я посвятил себя учению, в 30 – уже стоял твёрдо, в 40 – избавился от сомнений, в 50 – постиг волю Неба, в 60 – внимал ей чутким ухом, в 70 – мог следовать велению сердца, не боясь нарушить норму”.

Конфуцій сформулював концепцію політичного панування під назвою «повернення імен», де владні відносини розглядаються за аналогією з відносинами в сім'ї і ґрунтуються на моральному авторитеті правителя, його прихильності правилам управління державою. Ідеалом правителя, згідно з Конфуцієм, є «шляхетний чоловік» (аристократ) з притаманними йому «шляхетними якостями»: «жень» (людяність), «і» (справедливість, обов'язок), «чжи» (знання), «лі» (ритуал). Ці якості мають ґрунтуватися на принципі «сяо» (любові сина до своїх батьків).

Вихованню такої аристократії, а точніше, бюрократії і присвятив Конфуцій останні роки свого життя, коли після 14 років мандрів повернувся додому і створив приватну школу, через яку пройшло, за деякими даними, можливо, сильно перебільшеними, понад 3000 осіб.

Саме ним був адресований заклик Конфуція:

– *шанувати 5 "прекрасних речей":*

- 1) бути добрим, але без надмірності;
- 2) змушувати працювати, але так, щоб не було нарікань;
- 3) бажати, але не скупитися;
- 4) володіти широтою духу, але не знати гордині;
- 5) мати силу, але не бути жорстоким;

– уникати 4 "зол":

- 1) не наставляти, а вбивати – проявляти жорстокість;
- 2) не застерігати, а робити висновки по тому, що вийшло – проявляти насильство;
- 3) не давати вказівок, а тільки гнати виконання до терміну – завдавати збиток;
- 4) давати людям і притому скупитися – поступати казенно.

До 4-го століття до н. е. відноситься давньокитайський трактат «Книга правителя області Шан», де вперше з'являється поняття «влада». Слово «політика» не застосовувалося тоді в Китаї, а влада розглядалася як одна з трьох складових порядку: «Порядок у державі досягається трьома шляхами: законом, довірою і владою. Закон – це те, чого спільно дотримуються правитель і сановники. Довіра – це те, що спільно встановлюють правитель і сановники. Влада – це те, чим розпоряджається один правитель».

До 4-го століття до н. е. відноситься і давньоіндійський трактат «Артхашастра» або «Наука про державний устрій». В центрі уваги – влада як державне управління. У книзі підкреслюється, що основними елементами держави є: государ, міністр, сільська місцевість, укріплені міста, скарбниця, військо і союзники. Дається характеристика ідеального государя: «государ повинен бути надзвичайно енергійним, не маючи звички зволікати, паном своїх васалів, з сильною волею, не мати в своєму оточенні осіб непридатних ...».

Платон (427-347 рр. до н. е.) походив з давнього аристократичного роду. Справжнє його ім'я Арістокл, а прізвисько Платон він отримав в юності, беручи участь в змаганнях борців, за широкоплечу фігуру. Присутній при смерті свого вчителя Сократа (399 р. до н. е.), найталановитіший з його учнів був, без сумніву, здивований присутністю духу, з яким його вчитель залишав цей світ. Саме тому Сократ став головним героєм багатьох діалогів Платона, в тому числі і такого відомого, як «Політик».

Платон розглядав політику як мистецтво правління, спрямоване на загальне благо, яке можна уподібнити мистецтву ткача. Останній,

на відміну від пастуха (поширена в давнину метафора правителя), повинен не просто піклуватися про «стадо», але вміти «сплітати» у своїй діяльності різні «нитки»: ораторське мистецтво, військове мистецтво, дипломатію, поєднуючи їх для досягнення загального блага.

«Якщо ж позначити одним ім'ям здатність того мистецтва, яке править усіма іншими і печеться як про закони, так і взагалі про всі справи держави, правильно сплітаючи все воедино, то ми по справедливості назвемо його політичним», – пише Платон в діалозі «Політик».

Платон першим поставив питання про відповідність влади законам, вважаючи, що підкорятися владі потрібно в силу її законності, а не в силу страху перед покаранням. Государя Платон порівнює з лікарем, який заподіює біль заради блага хворого. Управління державою Платон вважав скоріше мистецтвом, ніж наукою, подібним до мистецтва управління кораблем, де багато що залежить від непередбачуваних обставин, злагожденості дій команди.

Можна сказати, що політична філософія Аристотеля (384-322 рр. до н. е), виявилася не дуже практичною, оскільки його найвідоміший вихованець, син царя Філіппа Македонського Олександр, не дуже-то прагнув до втілення в життя політичного ідеалу свого вчителя і дійшов у своїх завойовницьких походах до Індії. Сівши на царський трон, Олександр Македонський "залишив без роботи" Аристотеля, який в 335 р до н. е. повернувся до Афін, де заснував власну школу на місці старого гімнастичного залу під назвою Лікей, до якого примикали тінистий гай і сад з критими галереями для прогулянок. Тут були написані основні твори Аристотеля, серед яких "Політика".

Аристотель перший вжив поняття «кратологія», говорячи про неї дещо зневажливо, як про «науку про владу пана», в якій немає нічого ані величного, ані піднесеного на відміну від політики як мистецтва управління державою вільних і рівних громадян.

Політика, за Арістотелем, «...корениться в природі людини як соціальної істоти, здатної повноцінно жити лише в колективі,

суспільстві і приреченої взаємодіяти з іншими людьми». Панування ж породжується природною нерівністю, внаслідок чого виникають, зокрема, відносини господарів і рабів. Арістотель характеризує владу як властивість (приналежність) будь-якої складної організації: "Все, що складається з декількох частин, має пануючий елемент і підлеглий елемент, такий загальний закон природи".

Погляди Т. Гоббса (1588-1679) з приводу походження держави були настільки радикальними і небезпечними для консервативних соціальних шарів, що прізвище творця «Левіафана» перетворилося в устах його опонентів в лайливе слово «гоббізм», що стало синонімом атеїзму. Чума і велика пожежа в Лондоні в 1666 р., які громадська думка приписувала поширенню атеїзму, стали причиною переслідування Гоббса, і тільки особисте втручання короля врятувало філософу життя. Гоббс не був революціонером, навпаки, ройяліст за переконаннями, він у 1640 р. з початком революційних подій в Англії втік до Франції, де навчав математиці майбутнього короля Карла II, і повернувся в Англію лише після смерті О. Кромвелля у 1658 році.

Поняття влади безпосередньо розглядається Т. Гоббсом у роботі «Про громадянина». Т. Гоббс визначає владу людини як "його наявні ресурси досягти в майбутньому якогось блага". Спроба Гоббса обґрунтувати своє визначення несе на собі відбиток часу і панівної системи мислення, яка визначається як механістичний матеріалізм.

Але це перша спроба природничо-наукового визначення влади як каузальних (причинно-наслідкових) відносин. Тобто соціальні відносини розглядаються Гоббсом за аналогією з природничими як фізичні контакти і зіткнення, в яких одні тіла ("агенти") штовхають інші тіла ("пацієнтів"). Різниця між соціальною і фізичною причинністю пов'язана, за Гоббсом, з часом дії: фізична причина відноситься до вже призведеного наслідку, до минулого, в той час як влада є здатність виробляти щось у майбутньому.

Влада, за Гоббсом, – це диспозиційне поняття, воно виражає потенціал суб'єкта влади досягти гарантованого підпорядкування об'єкта і контролювати об'єкт. Влада існує навіть в разі відсутності

прямого контакту, коли суб'єкт не реалізує безпосередньо наявну у нього здатність підпорядкувати об'єкт.

«Весела наука» – назва однієї з книг Ф. Ніцше (1844-1900 рр.), художньо обдарованої людини, яка писала метафорично і афористично. Легко запам'ятовуються й інші назви його книг: «Так говорив Заратустра», «Людське, занадто людське», «По той бік добра і зла». Але частіше в зв'язку з політикою згадують назву роботи, яку сам Ніцше не видавав, але яку традиційно включають до зібрання його творів – «Воля до влади».

Ніцше не дожив до соціалістичної революції і, тим більше, до кризи соціалістичної ідеї в 90-ті роки ХХ століття, але, тим не менше, пророчо писав: „Грядущему столетию предстоит испытать по местам основательные „колики“, и парижская коммуна... окажется, пожалуй, только лёгким несварением желудка по сравнению с тем, что предстоит. Тем не менее собственников всегда будет более чем достаточно, что помешает социализму принять характер чего-либо большего, чем приступа болезни”.

Страшним пророцтвом відгукнулись у ХХ столітті й наступні слова Ф. Ніцше: «Грядут войны, каких ещё земля не ведала. С меня начинается на земле эта великая политика». Що це за «політика»? Це політика переоцінки цінностей, морального нігілізму, що руйнує сам фундамент моралі, її християнську першооснову і відкриває людству, на думку Ніцше, нову перспективу – шлях до «надлюдини».

Влада розуміється Ніцше не як політична влада. Влада означає просто наказ. «Воля до влади» – це наказ собі: будь вище, сильніше. Це наказ завжди перемагати себе, рости. Все, що зупиняється, відразу вмирає. Все, що росте – живе. Не може бути проміжного становища. Воля або зростає, або зменшується.

Волю до влади Ніцше розглядав не як засіб до досягнення інших цілей, а як самоціль, пристрасть, сенс життя. "Що таке щастя? Почуття зростаючої влади, почуття подоланої протидії, не задоволеність, а прагнення до влади, не мир взагалі, а війна, не чеснота, а повнота здібностей. Що шкідливіше всякого пороку? Діяльне співчуття всім невдахам і слабким – християнство", – писав

Ф. Ніцше. «Воля до влади» – приналежність «вільного розуму», розвитку якого перешкоджає панівна мораль, підпорядкування якій – доля маси, тобто людей, поневолених моральним інстинктом, спираючись на який, вони протидіють «вільному розуму». У цьому «аристократизмі» «вільного розуму» – «аристократизм духу».

Девіз життя героїв на відміну від маси: "Живи небезпечно!" Для Ніцше це означає жити на межі морально дозволеного, тому що мораль завжди стоїть на стороні слабких, тобто людей з послабленою волею до влади. Єдиною можливістю для героїв реалізувати себе – стати вище моралі, стати "по той бік добра і зла" для того, щоб самому створювати вищі цінності, які сприятимуть розвитку, зростанню, збагаченню життя.

У чому трагізм існування сучасної людини, за Ф. Ніцше? У тому, що вона має бути подоланою «надлюдиною», оскільки сучасна людина з послабленою волею до влади – це лише «міст над прірвою, міст між твариною і « надлюдиною». «Надлюдина» для Ніцше – це поєднання «гордості, пафоса раскаяния, великой ответственности, бьющей через край жизнерадостности, прекрасной звероподобности, инстинктов войны и завоевания, обожествления страсти, мести, гнева, чувственности, риска и знания». Лякаюча теза Ніцше «Бог мертвий» завершується словами: «... і ми хочемо, хай живе надлюдина».

Ще до Ф. Ніцше англійський історик Т. Карлейль (1795-1881) в роботі «Герої, культ героїв і героїчне в історії» стверджував, що історія – справа великих особистостей. Погляди Карлейля, вважав професор Ш. Саролеа, в чомусь передували поглядам Ф. Ніцше з його культом надлюдини, а через нього – Гітлеру та іншим фашистським ідеологам. Б. Рассел у книзі «Історія Західної філософії» стверджував: «Наступний крок після Карлейля і Ніцше – Гітлер».

На думку Т. Карлейля, справжня сутність усіх соціальних процесів полягає в тому, щоб «звести на трон саму здатну людину». Маса – пасивний елемент, який лише гальмує процес розвитку. Як тільки маси беруть верх над творчими особистостями, настає занепад цивілізації. «Великі лідери – вожді тупоумного натовпу, який слідує

за ними, наче підкоряючись велінням долі», – писав історик. Крилатим став вислів Т. Карлейля: «Краще мати армію баранів на чолі з левом, ніж армію левів на чолі з бараном».

Близькими до ніцшеанства були ідеї французького соціопсихолога Г. Тарда (1843-1904), автора робіт "Особистість і натовп", "Соціальні закони". За визначенням Г. Тарда, «людина – це мисляча вівця». Вчений вважав, що всі досягнення цивілізації – результат діяльності творчих особистостей. Величезна більшість людей лише наслідують їм. На думку Г. Тарда, головний закон соціального життя – наслідування натовпом стилю й іміджу свого лідера. Уявна єдність мас – просто сліпе наслідування лідеру, відсутність якого обезголовлює натовп і робить його недієздатним. Щоб мати успіх у послідовників, лідер повинен постійно тримати їх в нервово-психічному напруженні. Тому натовп можуть очолити не «обранці, а покидьки».

В українській політичній думці ніцшеанські ідеї використовував Д. Донцов (1883-1973), який в роботі «Націоналізм» сформулював основні ідеї інтегрального націоналізму:

- Нація – це абсолютна цінність.
- Вища мета нації – незалежна держава.
- Вища мета виправдовує засоби її досягнення.
- Державу повинен очолити вождь з необмеженою владою.
- Політичні партії повинні об'єднатися в ім'я вищої мети.
- Необхідно діяти, відкинувши всякі політичні дискусії.
- Соціально-економічні питання другорядні, але держава має бути аграрною з розвиненою кооперацією і ринковою промисловістю.

В рамках світоглядної парадигми розглянемо також кратологічні ідеї видатного англійського математика, філософа і логіка Бертрана Рассела (1872-1970). Своєрідність кратологічної концепції Рассела значною мірою обумовлена складністю особистості, долі, світоглядними пошуками цієї видатної людини. Вчений народився в сім'ї Джона Рассела, віконт Емберлі, і Кетрін (Стенлі) Рассел. Після смерті обох батьків Бертрана і двох його старших братів взяла під опіку їх бабуся, графиня Рассел, яка дотримувалась пуританських

поглядів. У 1908 році Б. Рассел стає членом фабіанського товариства, до складу якого входили відомі письменники Б. Шоу і Г. Уеллс, економіст Дж. М. Кейнс. Рассел, проте, не поділяв повністю погляди фабіанців. Він симпатизував анархізму, а силу держави вважав головною причиною нещастя в сучасному світі.

У роки Першої світової війни Рассел як пацифіст став членом організації «Протидія призову на військову службу». За протидію владі Рассела позбавляють місця роботи в Трінті-коледжі. У 1961 році за участь в одній з антивоєнних акцій 89-річного Нобелівського лауреата засуджують до семиденного тюремного ув'язнення. Магістрат запропонував замінити його на «обіцянку гарної поведінки», але Рассел відмовився. У 1962 році під час загострення Карибської кризи Рассел безпосередньо звертався до Кеннеді і Хрущова із закликом негайно вступити в переговори.

Рассел – автор числених робіт з політичної проблематики: «Мої політичні ідеали», «Практика і теорія більшовизму», «Походження фашизму», «Влада: новий соціальний аналіз», «Влада і особистість».

За Б. Расселом, «влада може бути визначена як реалізація намічених цілей». Влада в суспільстві аналогічна енергії в природі, прагнення до влади є наслідком підвищеної життєвої енергії, але спрямованої на реалізацію певних цілей.

З точки зору цілеспрямованості різняться прагнення до влади над людьми і влади над природою. Прагнення до влади над людьми є наслідком певної пристрасті, яка по силі рівнозначна іншій основній пристрасті – прагнення до слави.

Тут люди розрізняються на таких, що:

- 1) енергійно прагнуть до влади чи слави;
- 2) прагнуть, але не схильні до боротьби за владу і славу;
- 3) не наділені цими прагненнями (таких людей більшість);
- 4) є одинаками, асоціальними людьми, яких обтяжує суспільство, публічність.

Висновки з цього, за Расселом, мають бути такими:

1. З двох людей більшою владою володіє той, хто може реалізувати ті ж поставлені цілі, що й інший, плюс ще й нереалізовані іншим цілі.

2. Немає можливості порівняти за ступенем влади двох людей, що мають різні цілі.

Отже, головним є не влада, а самореалізація, досягнення поставлених цілей відповідно до своїх схильностей. Є засоби фізичного підпорядкування людини, які універсальні і досить прості. У цьому сенсі влада досягається простим фізичним впливом: силою, заохоченням, муштрою. Описуючи відмінність між цими засобами впливу, Рассел наводить приклади застосування сили, заохочення, муштри. Для того, щоб доставити на пароплав тварин, що чинять опір намірам людини, можна, за Расселом: 1) свиню зв'язати; 2) вісяку прив'язати перед носом морквину; 3) барани підуть по трапу самі, якщо побачать на пароплаві ватажка стада. Але не можна панувати над розумом і волею людини.

Розділ 1. ПОВЕДІНКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ВЛАДИ

1.1. «Влада – це здатність проводити власну волю ...» (Проблема влади в концепції М. Вебера)

Ще в часи викладання земського права та аграрної історії в Берлінському університеті (до 1894 року) німецький соціолог, історик, економіст Макс Вебер (1864 – 1920) мав неабиякий авторитет серед колег і навіть визнання «беззастережно геніальним». Опублікована в 1909 році книга «Протестантська етика і дух капіталізму» принесла М. Веберу всесвітню відомість, хоча головною у його творчій спадщині вважалась праця «Господарство і суспільство».

У 1913 році наукова діяльність М. Вебера сягнула піку своєї продуктивності. Він пише праці з соціології права, соціології релігії, соціології господарства, соціології музики. Серед політологів вважається класичною його праця «Політика як фах», що стала викладенням його публічної доповіді для мюнхенського вільного студентства в революційному 1919 році.

Концепція влади М. Вебера пов'язана з його розумінням конфліктної природи соціальних відносин. За М. Вебером «влада – це здатність одного індивіда в певних соціальних умовах проводити власну волю всупереч опору іншого».

«Влада є ймовірність вольового перетворення соціальних відносин суб'єктом всупереч опору і не залежно від того, на чому ґрунтується ця ймовірність», – писав М. Вебер. Такий підхід отримав пізніше назву концепції «нульової суми влади», тому що влада одних в такому розумінні не додається до влади інших, а тільки віднімається або ділиться, і чим більше влади у одних, тим менше її в інших.

Концепція влади М. Вебера ґрунтується на його розумінні природи соціальної поведінки людини. Соціальна поведінка розуміється Вебером як внутрішня і зовнішня позиція людини, орієнтована на вчинок чи утримання від нього, за сенсом співвіднесенням з поведінкою іншої людини.

Соціальна поведінка втілюється в соціальний зв'язок, якщо орієнтовані один на одного вчинки індивідів відбуваються регулярно. Регулярність соціальних зв'язків призводить до інтеграції індивідів у співтовариство чи суспільство. Перше ґрунтується на афективній або релігійній (традиційній) мотивації, друге – на зацікавленості. Суспільство не є гармонійною цілісністю, а формується в ході боротьби і злагоди, але боротьба – основоположний соціальний зв'язок.

На відміну від Маркса, з яким заочно полемізував М. Вебер, поняття "клас", ключове для марксизму, Вебер не пов'язує виключно з власністю на засоби виробництва і вважає кращим поняття «Stand» – стан, становище, "страта", яке передбачає диференціацію груп людей за такими ознаками, як: а) рівень доходу; б) рівень освіти; в) престижність професії; г) ціннісні орієнтації д) близькість до влади. За Вебером класи (Stand) – це групи людей з приблизно однаковими життєвими шансами, інтересами і ціннісними орієнтаціями, спільність економічного становища яких відрізняє їх один від одного і створює можливість соціальних конфліктів.

Соціальний конфлікт може не включати застосування фізичного примусу і бути просто конкуренцією, якщо ж він загрожує фізичному існуванню, то є відбором. Конфлікт соціальних суб'єктів може мати як стихійний, так і політично регульований характер. Політика передбачає встановлення централізованого примусу, який спирається не тільки на силу, але і на згоду, тобто стає легітимним примусом.

Тому поняття "панування" (Herrschaft), яке М. Вебер розглядав як окремий випадок влади, є в політичному сенсі більш правильним і чітким.

Різниця між владою і пануванням полягає в тому, що в першому випадку наказ не є законна необхідність, а підпорядкування – не обов'язок, тоді як у другому випадку підпорядкування засноване на визнанні наказів тими, хто їм підкоряється.

Пан – це той, хто має шанс розраховувати, що йому будуть коритися ті, хто йому підпорядкований. М. Вебер описує типи панування, розуміючи їх як різні типи легітимності влади, яка з боку

суб'єкта влади виступає як "шанс на слухняність", а з боку об'єкта як "мотив покірності".

1.2. «Влада – це тріумф того, хто вижив» (Проблема влади в концепції Е. Канетті)

Еліас Канетті (1905 – 1994), німецькомовний письменник і публіцист, народився в болгарському містечку Руцук, яке входило до складу Австро-Угорщини і в яке переселилися його предки-євреї в 15 столітті з Іспанії. У 1939 році Канетті емігрував до Англії, де прожив більшу частину життя, поки не переїхав до Швейцарії. У творчій спадщині письменника роман «Осліплення», драма «Пронумеровані», публіцистична проза «Голоса Марракеша». Він лауреат Нобелівської премії з літератури 1981 року.

Ще у 20-ті роки Канетті почав писати політичну публіцистику «Маса і влада», видану аж в 1960 році.

З масовою стихією Канетті вперше зіткнувся 1 серпня 1914 року. У курортному парку під Віднем диригент раптом перервав музику, і ошатні, безтурботні люди почули, що Німеччина оголосила війну Росії. Публіка заспівала австрійській, а потім і німецький гімни. Тут-то на тлі «великої події» відбулася й інша, маленька. За звичкою, а може, з почуття протиріччя хлопчик Канетті заспівав гімн англійській. Обличчя навколо вмить спотворилися ненавистю. Хлопчика і його брата почали нещадно бити. Зайняті до цього своїм, люди раптово перетворилися в єдиний кулак.

Другий раз письменник опинився у натовпі в 1922 році, коли приєднався до демонстрації робітників, обурених вбивством міністра закордонних справ Вальтера Ратенау, який уклав договір з радянською Росією. Втретє це відбулося в липні 1927 року, коли маса робочих всупереч волі соціал-демократичного керівництва рушила до Палацу правосуддя і спалила його за те, що австрійський суд виправдав монархістів – вбивць безробітного інваліда війни і маленького хлопчика.

У своїй концепції влади Е. Канетті виходить з того, що необхідно зрозуміти владу як найдієвіший механізм захисту від загрози насильницької смерті. Тому визначення влади Е. Канетті: «влада – тріумф того, хто вижив».

На відміну від насильства влада включає елемент гри. Сутність влади, за Е. Канетті, це контрольований простір, де присутні надія на порятунок, з одного боку, нагляд і зацікавленість у загибелі, з іншого.

«Різницю між насильством і владою можна продемонструвати на дуже простому прикладі відношень між кішкою і мишкою. Миша, схоплена одного разу, піддалася з боку кішки насильству. Та зловила її, тримає і збирається умертвити. Але як тільки вона починає з нею грати, виникає щось нове. Вона відпускає її, дозволяючи трохи відбігти. Варто ж миші повернутися до кішці хвостом і побігти, як вона вже виявляється поза сферою її насильства. Але у владі кішки наздогнати мишу. Якщо вона дозволить їй втекти зовсім, та залишить і сферу її влади. Однак, поки кішка напевно може дістати мишу, та залишається в її влади.

Простір, яким розпоряджається кішка, миті надії, які вона дає миші, але під найсуворішим наглядом, не втрачаючи інтересу до неї і до її умертвіння, все це разом: простір, надія, нагляд і зацікавленість у загибелі – можна назвати сутністю влади або просто самою владою.

Таким чином, владі на противагу насильству притаманна дещо більша широта, у неї більше і простору, і часу. Можна сказати, що в'язниця схожа на пащу: відношення між ними – це відношення між владою і насильством», – пояснює свою думку автор.

Влада починається з підпорядкування наказом. «Наказ у своїй компактній завершеній формі ... є одним з найнебезпечніших елементів спільного людського існування», – вважає письменник. Тільки виконаний наказ залишає своє жало. Хто відхилив наказ, той не береже в собі жало. «Вільна людина» – це той, хто навчився відхиляти наказ, а не той, хто звільняється від жала згодом. Однак, той, хто занадто довго тягне з таким звільненням, або взагалі не долає його, той, без сумніву, позбавлений мінімуму свободи.

Але складність в тому, що людина наділена надзвичайною здатністю до перетворення, тобто здатністю приймати роль іншого. Удавання є першим ступенем перетворення, а остаточно його фігура – це прожити в образі, який ти прийняв. Не створити образ, а частково залишатися в ньому завжди. Це «двоє в одному», як єгипетські фараони, що завдяки обожнюванню здобували «перемогу над смертю».

Завдяки здатності людини до перетворення влада різноманітна. Е. Канетті догладно розглядає її, здавалося б, парадоксальні прояви. Наприклад, влада як швидкість. Це швидкість, що дозволяє наздогнати і схопити. І в тому, і в іншому випадку зразками для людини служили тварини. Ось чому певні тварини з давніх часів служать символами влади. Вони уособлюють собою богів, предків володарів.

Швидше всіх в усі часи була блискавка. Найчастіше блискавка – головна зброя наймогутнішого бога. В наслідування їй людина створила і свою особливу зброю – вогнепальну. Спалах і грім пострілу з рушниці і особливо з гармати викликали страх у народів, яким ця зброя була невідома: вона сприймалася ними як блискавка.

І раніше люди всіляко намагалися зробити себе найшвидшими з тварин. Приручення коня і створення кінноти в її найбільш досконалій формі привели до великого історичного прориву зі Сходу.

Або влада як прощення, як помилування. Влада прощення – це влада, на яку кожен має право і якою володіє кожен. Володар ніколи не прощає насправді. Кожне ворожа дія береться на замітку, приховано зберігається в душі до пори до часу. Іноді прощення дається в обмін на справжню покірність. Не підлягає ніякому сумніву, що багато заборон введено лише для того, щоб підтримувати владу тих, хто може карати і прощати тих, що переступили їх. Помилування вельми високий і концентрований акт влади, бо воно передбачає засудження; без осуду неможливий і акт помилування.

Вищий прояв влади – це коли помилування відбувається в останній момент. Вирок засудженому на смерть повинен бути вже виконано, він стоїть уже під шибеницею або під дулами гвинтівок

тих, хто повинен його розстріляти, і тут раптове помилювання як би дарує йому нове життя. Це межа влади, оскільки повернути до життя дійсно мертвого вона вже не може; проте, притримавши наостанок акт помилювання, володар часто справляє враження, ніби він переступив цю межу.

Коротко скажемо про деякі інші прояви влади, що аналізує письменник.

Влада як право на запитування. Всяке питання є вторгнення, воно проникає, наче ніж в тіло запитуваного.

Влада як таємниця. Це серцевина влади – приховування своєї сутності. Акт вистежування за своєю природою таємний.

Влада як судження і осуд. Радість негативного судження очевидна. Сам же ти належиш до іншого розряду – кращих.

1.3. «Прагнення до влади – наслідок компенсації власних недоліків» (Проблема влади в психоаналізі)

Зигмунд Фройд (1856 – 1939 рр.) говорив, що його ідеї завдали наїдраматичнішого удару людській зарозумілості. Перший удар завдав Коперник, який довів, що Земля – не центр Всесвіту, другий удар завдав Дарвін, який сказав, що людина походить від вищих приматів. Фройді належить авторство третього удару, що розвінчав раціоналістичні ілюзії щодо можливості людини керувати своїми вчинками.

Австрійський лікар-психіатр, справжнє ім'я якого Сигізмунд Шолом, не тільки створив нову психологічну теорію і розробив метод лікування психічнохворих, відомий під назвою психоаналізу, але підняв психологію до рівня філософії людини, суспільства і культури. Головними факторами, які, за Фройдом, керують психікою і відповідно направляють поведінку людини, є, по-перше, задоволення, а, по-друге, витіснення. У разі неможливості реалізувати задоволення і соціально заборонені бажання, психіка витісняє їх у підсвідомість.

Витіснені бажання можуть бути трансформовані завдяки сублімації (від латинського «sublimare» – "возносити") в інші

різновиди соціальної діяльності: науку, мистецтво, політику. Тобто підсвідомі бажання мають величезний енергетичний потенціал, який може реалізуватися, зокрема, в політиці, хоча влада, на думку З. Фрейда, не належить до числа первинних мотивів поведінки людини.

На такій методології базуються і кратологічні ідеї Зигмунда Фрейда, відображені, зокрема, в роботах «Тотем і табу», «Психологія мас і аналіз людського "я"».

У роботі «Тотем і табу» З. Фрейд намагається дослідити генезис політичної влади з влади вождя в первісному суспільстві. Генеза починається з тотемного поклоніння вождю – наслідку символічного перенесення на нього почуття каяття за колись вчинене вбивство батька. Причина батьковбивства – подвійне ставлення до влади батька. Це відношення носить амбівалентний характер: шанування, поклоніння і суперництва, ворожості.

У роботі «Психологія мас і аналіз людського "я"» досліджується психологічна модель відносин лідера і маси. Лібідозна енергія реалізується в обожнюванні вождя, що стоїть на чолі маси. Маса складається як сума прагнень її членів. Кожен бажає максимально наблизитися до лідера, ідентифікуватися з ним. Поведінка індивідів, що об'єдналися, здобуває при цьому риси інфантильності, безвідповідальності.

Вчений і мислитель, ідеї якого підготували ґрунт для "сексуальної революції" ХХ століття, в сімейному житті був людиною суворих патріархальних правил, стійкого життєвого укладу, в якому щоденна систематична праця (прийом хворих, консультування, наукові дослідження) займала основне місце. Хворобливо сприймав Фрейд і критику своїх ідей, а найдраматичнішим в його житті був розрив зі своїм найталановитішим учнем К.-Г. Юнгом, який одним з перших висловився проти "пансексуалізму" теорії свого вчителя.

Згодом критичне переосмислення вчення Фрейда створило новий напрям, що отримав назву неофрейдизму, представлений такими іменами як А. Адлер, В. Райх, Е. Фромм, К. Хорні.

Неофройдизм формувався в умовах виникнення тоталітарних політичних режимів в Європі і СРСР першої половини XX століття. Неофройдизм називають ще соціофройдізмом, тому що в неофройдизмі акцент зміщується на дослідження соціальної обумовленості несвідомого, зокрема, в політиці аж до психопатологічних проявів політичного лідерства.

Теорія компенсації Альфреда Адлера (1870 – 1937), розроблена в книзі «Індивідуальна психологія як шлях до пізнання і самопізнання людини», полягає в тому, що люди, які страждають тими чи іншими фізичними вадами або ж ущемлені, принижені в морально-психологічному відношенні, прагнуть компенсувати ці недоліки і ущемлення гіпертрофованим прагненням до панування над людьми, зокрема, до політичної влади. Фанатизм, садизм, жорстокість політичних лідерів Третього рейху служать, на думку Адлера, ілюстрацією справедливості теорії компенсації.

Послідовник А. Адлера, один з видатних психіатрів XX ст. А. Кронфельд (1886 – 1941) у своєму політичному памфлеті «Дегенерати при владі» писав: «Адольф Гітлер – середнього зросту. Вузькі плечі, широкий таз, товсті ноги і важка хода підкреслюють потворну будову тіла. Незначний лоб, невеликі каламутні очі, короткий чорнявий череп, занадто велике підборіддя виявляють певну дегенеративну примітивність. Він неймовірно кривляється і постійно перебуває в якомусь неспокійному русі.

Садистська жорстокість, потурання самим низьким інстинктам, нехтування всіма формами духовної культури, безмежне самообожнювання – такі риси гангстера і людоджера, що залив кров'ю Європу ... Неймовірна особиста дратівливість, часта повна втрата самовладання, непереборний потяг до вбивства, повна відсутність співчуття і схильність до марновірства і містики – чи потрібні інші деталі, що характеризують мерзенний вигляд «фюрера Німеччини»?

Не менш виразну атестацію в руслі теорії компенсації Кронфельд дає ще одному відомому представнику правлячої еліти третього рейху – Йозефу Гебельсу:

«Крихітний, чорнявий чоловік. Зовні – мавпа: гримаснічує, кривляється ... Дегенеративна, потворна статура ... Чоловічок з тонкими викривленими ногами і великою спадково потворною стопою ... Блідо-зелене тіло худе, череп неправильної будови, занадто великий для худого пігмея. Вуха не в міру великі і відстовбурчені, підборіддя нерозвинене. Рот дуже широкий, очі на надзвичайній відстані одне від одного. Лоб тікає вгору ... Жадібний егоїзм, холодна ненависть і заздрість по відношенню до всіх здорових і повноцінних».

Значний представник неофройдизму Вільгельм Райх (1897 – 1957) у роботі «Психологія мас і фашизм» доводить думку, що вирішальний вплив на виникнення тоталітарних режимів надає наявність у психіці індивідів генетично зумовленого садомазохістського синдрому, який в умовах патріархальної сім'ї та тоталітарного мислення набуває форму патології.

Тоталітарні режими влади, з точки зору Райха, і представляють собою ідеальне середовище для реалізації садомазохістського синдрому. «Фашизм, – стверджує Райх, – це не справа рук якогось Гітлера чи Мусоліні, а вираз ірраціональної структури масової людини».

Одним з найбільш яскравих представників неофройдизму став Еріх Фромм (1890 – 1980), який, зокрема, у книзі "Втеча від свободи" доводив, що звичайна людина, прагнучи позбутися почуття безсилля, невпевненості, самотності часто вибирає шлях "втечі від свободи".

Невпевненість в собі, у власних силах змушує людей інтегруватися з такими ж невпевненими людьми, що є причиною, за Е. Фроммом, породження фашистської ідеології. Як приклад, Фромм наводить те, що А. Гітлер прийшов до влади, користуючись підтримкою невпевненої в собі дрібної буржуазії і люмпен-пролетаріату.

1.4. «Влада – це товар на політичному ринку» (Проблема влади в біхевіоризмі)

Біхевіоризм (від англ. «behavior» – «поведінка») – провідний напрям в американській психології рубежу ХІХ – ХХ століть і політології першої половини ХХ століття. Суть біхевіоризму полягає у вивченні поведінки людини як спостережуваних реакцій на вплив стимулів без урахування мотивів (внутрішніх спонукань), тому що будь-яка поведінка підпорядковується «закону ефекту», «закону вправи», «принципу спроб і помилок».

Свідомість і мислення нічого не додають до розуміння поведінки, але за своїми непрямыми проявами в словах допомагають правильно інтерпретувати поведінку. Але брати до уваги слід тільки слова і словосполучення, що повторюються та які цілеспрямовано вибираються з масиву текстів за допомогою методу контент-аналізу.

Чарльз Мерріам (1874 – 1953) вважається хрещеним батьком біхевіористського підходу в політології. Його основні роботи: «Нові аспекти політики», «Політична влада: її структура і сфера дії».

Учнем і послідовником Ч. Мерріама був Гарольд Лассуелл (1902 – 1978). У 1926 році він захистив дисертацію, отримавши ступінь доктора політичних наук. У 1927 році був призначений доцентом політичних наук Чиказького університету і опублікував свою монографію "Техніка пропаганди у світовій війні". У 1936 році була опублікована його знаменита книга "Хто, що досягає, коли, як", в якій він визначив політологію як науку про вплив і впливовості.

Під час другої світової війни Г. Лассуелл, застосовуючи метод контент-аналізу для аналізу текстів американської газети "Істинний американець", довів, що вона є профашистською, що послужило підставою для її заборони.

Робота «Влада і суспільство: рамки політичного дослідження» була написана спільно з А. Кепленом. У розумінні влади Г. Лассуелл виходить з того, що безліч значень влади може бути об'єднано навколо поняття «прагнення до влади». Лассуелл вважає, що воно притаманне всім людям в усі часи, в будь-якому суспільстві і

соціальному шарі. Притому, пише Лассуелл, люди можуть і не сприймати свою або чужу діяльність як прагнення до влади. Вони кажуть, що хочуть перемогти в суперечці, виграти гру, зробити кар'єру, придбати авторитет або «ім'я», але за всім цим стоїть прагнення до влади.

Індивідуальні волі до влади, що стикаються, формують стійкі способи взаємодій, які певною мірою втрачають рухливість. Суб'єкти влади вступають в певні «угоди», результати яких фіксуються в правилах і нормах. Будь-яка така угода одночасно є і обмеженням волі до влади, і умовою її реалізації. Лассуелл говорить про «ринок влади», описуючи все, що відбувається там, як «гру». Ігрова ситуація полягає в наступному: перемагає той, хто виграє за правилами, а прагнення порушити правила, тобто виграти незаконно, карається.

Правила гри повинні виходити з неї самої, а не нав'язуватися ззовні. Інакше кажучи, це повинен бути саморегульований «політичний ринок», аналогічний звичайному економічному ринку. Реальний ринок влади постає як розгул пристрастей, недуг, соціальних пороків і т. д. Політичний ринок розглядається як змагання суб'єктів влади: хто кого?

Силою, що стоїть над «політичним ринком», виступає держава. Держава, що як би завжди при владі, до і понад усяку владу, є загальною умовою процесу розподілу і перерозподілу влади в суспільстві.

Суть державного регулювання в тому, що приватні афекти за допомогою символів трансформуються в політичні бажання. Тобто символізація – це процес «перенесення приватних афектів на публічні цілі». Політичний символ швидко перестає бути інструментом і стає кінцевою цінністю, тому що людина «відрізняється від тварини необмеженою здатністю робити мету із власних засобів».

Ідеалом політики є управління поведінкою людей за допомогою створення вигаданих цінностей (символів) і оптимальним рекрутуванням еліти з метою скорочення рівня напруженості і соціальної адаптованості людей. Таке перспективне, випереджаюче соціальні конфлікти управління, і є ідеалом «превентивної політики»,

а не політики як «клапана для випускання пари» в ситуації соціального протесту або як «амортизатора» в умовах кризи.

1. 5. «Влада – наслідок нерівномірного розподілу ресурсів» (Сучасні поведінкові концепції влади)

До числа таких концепцій в сучасній американській політології належать:

1. «Теорія опору» (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен, М. Мальдер): суб'єкт влади пригнічує опір об'єкта, а сила влади – максимально можливий вплив в різних формах: санкцій (примусу, винагороди), законності (легітимності), права на припис (в тому числі і вікового, статевого), ідентифікації з суб'єктом («референтна»), знання суб'єкта («експертна влада», «інформаційна влада»).

2. «Теорія обміну ресурсами» (П. Блау, Д. Хікон, К. Гайнінген): влада – наслідок нерівномірного розподілу ресурсів і гострої потреби в ресурсах, яких бракує, а ресурс – атрибут, обставина або благо, володіння яким збільшує здатність впливу.

3. «Теорія розподілу зон впливу» (Д. Ронг та ін.): визнаючи асиметричність відносин влади, акцентує увагу на постійній зміні ролей суб'єктів і об'єктів владних відносин в суспільстві, де є інтегральна влада й інтеркурсивна влада. Ослаблення інтегральної влади відбувається внаслідок боротьби за встановлення інтеркурсивної влади, обмеження екстенсивності, загальності, інтенсивності інтегральної влади.

Зупинимось більш докладно на «теорії опору», що розроблена американськими психологами, зокрема Дж. Френчем і Б. Рейвеном, і акцентує складну взаємозалежність між зовнішніми і внутрішніми чинниками підпорядкування. Автори виділяють шість основних джерел влади: це влада винагороди, примусу, експертна, інформаційна, референтна і легітимна, що розповсюджуються як на стосунки між керівниками і підлеглими в малих соціальних групах, так і на більш широкі сфери соціальної взаємодії.

Влада винагороди і примусу припускає наявність певних ресурсів, якими суб'єкт влади може розпоряджатися, щоб спонукати об'єкт влади до певної поведінки. Ця форма влади може приймати й особистісний характер, коли, наприклад, підлітки стають правопорушниками тільки заради того, щоб заслужити схвалення своїх старших товаришів.

Влада експертна й інформаційна заснована на тому чи іншому знанні або аргументації, яких позбавлений об'єкт влади, навіть якщо це знання є просто новою інформацією або сприяє когнітивній зміні (завдяки логічній аргументації суб'єкта) у розумінні об'єктом певного явища чи процесу.

Влада референтна заснована на тому, що об'єкт влади відчуває задоволення від своєї подібності до інших, особливо тих, хто йому подобається. Суб'єктом влади при цьому може бути не тільки людина, але й група. Референтний вплив може виявлятися і в негативних формах, коли ми рішуче відмежовуємося від тих, хто дотримується іншої точки зору, лише тому, що вони нам несимпатичні.

Влада легітимна заснована на офіційних правах чи публічному авторитеті, що мають певні особи або інститути завдяки їх місцю в організаційній ієрархії. Така влада найбільш виразна в організаціях з чіткою формальною структурою: в армійських підрозділах, урядових органах.

Але легітимна влада виявляється й у менш формальних соціальних одиницях, наприклад, батьківська влада у традиційній сім'ї. Вона може приймати й парадоксальну форму легітимної «залежності» (або «сили слабкості»), що спонукає нас допомагати тим, хто слабкіший від нас.

Список рекомендованої літератури

1. Адлер А. Понять природу человека. – СПб. : Акад. проект, 1997.
2. Аристотель. Политика. Афинская полития. – М. : Мысль, 1997.
3. Бенуа Ален. Карл Шмитт сегодня. – М. : ИОИ, 2014.

4. Блау П. Исследования формальных организаций // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М. : Прогресс, 1972.
5. Вебер М. Политика как профессия и как призвание. В кн. : Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990.
6. Власть: очерки современной политической философии Запада. – М. : Наука, 1989.
7. Гоббс Т. О гражданине. В кн.: Т. Гоббс. Сочинения в 2-х тт. Т.1. – М. : Мысль, 1991.
8. Канетти Э. Маса и власть. – М. : Издательство «Ad Marginem», 1997.
9. Кирилюк Ф. М. Новітня політологія: Навчальний посібник. – Київ, «Центр учбової літератури», 2009.
10. Колесников А. С. Проблема власти в философии Бертрانا Рассела. Вестник Челябинского государственного университета, 2014, № 25 (354).
11. Конфуций. Я верю в древность. – М.: Республика, 1995.
12. Короткова Н. В. Трактровка Г. Лассуэллом понятия политической власти как центральной категории политической науки. // Вестник МГУ. Политология, 1999. – Вып 5.
13. Ледяев В. Г. Власть: Концептуальный анализ. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2001.
14. Миронюк М. Г. Политическая наука в лицах: Путеводитель по научным биографиям и концепциям видных представителей политической мысли. – М. : МОНФ, 2001.
15. Платон. Государство. Законы. Политик. – М. : Мысль, 1998.
16. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи. – Т. 1. – За загальною ред. Хоми Н. М. – Львів : «Новий світ – 2000», 2016.
17. Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции: Краткий справочник / Сост. Михайлова Е. М. – Чебоксары : ЧКИ РУК, 2010.
18. Райгородский Д. Я. Психология и психоанализ власти. Т. 1-2. Хрестоматия. – Самара : «Бахрах» 1999.

19. Рассел Б. Власть. – М. : Идея-пресс, 1999.
20. Рахшмир П. Ю. Идеи и люди. Политическая мысль первой половины XX века. 2-е изд., перераб. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001.
21. Фрейд. З. Тотем и табу. – М. : Олимп: АСТ, 1997.
22. Фромм Э. Бегство от свободы. Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990.
23. Халипов В. Ф. Наука о власти. Кратология.– Учебное пособие – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002.

Питання для самоконтролю

1. Етимологічно слово «влада» в різних мовах має різне походження. Спробуйте пояснити, з чим пов'язана така етимологічна різноманітність?
2. Які образні порівняння використовує Платон для характеристики мистецтва державного правління?
3. За Арістотелем, людина – це «політична тварина». Чи можна в цьому словосполученні замінити «політична» на «кратологічна»?
4. За Конфуцієм, мистецтво управління державою полягає в тому, щоб «шанувати п'ять прекрасних речей» і «уникати чотирьох зол». Назвіть їх.
5. За Ф. Ніцше, «воля до влади» – це наказ перемогти себе. Чому філософська концепція влади Ніцше мала політичний резонанс?
6. Концепцію влади Б. Рассела називають телеологічною. Поясніть, як ви розумієте це визначення концепції Рассела?
7. Е. Канетті, описуючи різноманіття проявів влади, характеризує, наприклад, «владу як швидкість», «владу як запитування». Які ще прояви описує Канетті? Прокоментуйте їх.
8. Політичний памфлет прибічника психоаналітичної «теорії компенсації» А. Кронфельда має назву «Дегенерати при владі». Як ви розумієте цю назву в контексті «теорії компенсації»?
9. Використовуючи поняття «ринку влади», американські біхевіористи передбачають і певну роль держави у «політичному ринку». Яка саме роль передбачена біхевіористами для держави?
10. Які форми, з точки зору біхевіористів, може приймати прагнення людини до влади?
11. Що, з точки зору біхевіористів, виступає товаром на «ринку влади»?
12. Назвіть сучасні поведінкові концепції влади. Прокоментуйте одну з них.

Розділ 2. ІНСТИТУЦІЙНІ КОНЦЕПЦІЇ ВЛАДИ

2.1. «Держава – це культурна гегемонія ...» (Проблема влади в марксизмі і неомарксизмі)

Тіло німецького філософа, економіста і революціонера Карла Маркса (1818 – 1883) покоїться в Лондоні, а його ідеї знайшли найбільш сприятливий ґрунт для втілення в Росії. Це саме по собі говорить про інтернаціональне значення мислителя, близький друг і однодумець якого Фридрих Енгельс (1820 – 1895) коротко охарактеризував значення інтелектуальної спадщини Маркса таким чином: "Все філософи до Маркса лише по-різному пояснювали світ, а справа була в тому, щоб його змінити".

Дискусійним є питання, чи вдалося марксизму дійсно змінити світ, але пафос революційного оновлення світу, привнесений марксизмом в середині XIX століття вичерпався лише в кінці XX, "речовим" підтвердженням чому стало руйнування в 1989 році Берлінської стіни і возз'єднання Німеччини.

Інтернаціональною була не тільки діяльність Маркса, з ініціативи якого в 1847 році в Брюсселі було створено союз комуністів, а в 1864 році в Лондоні – 1-ий комуністичний Інтернаціонал. Інтернаціоналізм є однією з основоположних ідей марксизму, вираженої загальновідомим сьогодні гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

Марксистська концепція політики и влади представлена в роботах, спільно написаних К. Марксом і Ф. Енгельсом: «Німецька ідеологія», «Маніфест комуністичної партії». Написана вже після смерті Маркса книга Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» ілюструє дію сформульованих раніше законів соціально-політичного розвитку на багатому етнографічному і історичному матеріалі.

Відповідно до марксистської концепції суспільства, історія розвитку суспільства була історією боротьби класів, внаслідок того, що вони завжди займали протилежні позиції по відношенню до

власності на засоби виробництва. І економічно панівний клас ставав і політично панівним.

Держава як базовий інститут політичної влади в соціально неоднорідному суспільстві завжди є класовою і виражає інтереси економічно панівного класу, закріплені законом.

Класова боротьба неминуче веде до соціальної революції, зміни пануючого класу, насильницької ломки апарату державної влади. Зокрема, соціалістична революція здійснюється пролетаріатом — класом, позбавленим власності, очолюваним комуністичною партією, і тому стає останньою соціальною революцією, тому що веде до скасування приватної власності і відмирання держави. Політична влада в особі держави зникає, але влада як авторитет, як засада управління, збереження порядку в суспільстві залишається завжди.

З неомарксистських концепцій влади важливо розглянути оригінальну концепцію «культурної гегемонії» А. Грамші (1891 – 1937). У зв'язку з фізичними вадами (він був горбанем) і родинними негараздами (його батька було ув'язнено за корупцію) дитинство А. Грамші було нещасливим, але гірка доля заохотила його до наукової праці. У 1911–1914 роках завдяки отриманню стипендії для навчання нужденних студентів А. Грамші навчається на філологічному факультеті Туринського університету. У 1915 році, незважаючи на перспективи успішної академічної роботи, він стає активним членом Італійської соціалістичної партії і починає активну журналістську кар'єру.

У січні 1921 року Грамші стає членом новоствореної Італійської комуністичної партії. У 1922-1923 роках він був делегатом від ІКП в Виконкомі Комінтерну і жив у Радянському Союзі, але у травні 1924 року повернувся до Італії, де за його ініціативи було створено щоденну газету партії «l'Unità» («Єдність»). Очолюючи в 1924-1926 роках парламентську групу комуністів, Грамші виступав з трибуни палати депутатів з жорсткою критикою політики фашизму. А 8 листопада 1926 року за активну революційну діяльність фашисти заарештували Грамші і заслали на острів Устіка.

У 1928 році фашистській трибунал засудив його до 20 років тюремного ув'язнення. Потім в результаті декількох амністій цей термін був скорочений – він закінчувався в 1937 році. Але до звільнення А. Грамші не дожив. В ув'язненні були написані майже три тисячі сторінок, що склали ядро творчої спадщини Грамші – знамениті «Тюремні зошити».

За концепцією А. Грамші, держава, який би клас не був у ній панівним, стоїть на двох «китах» – силі і злагоді, а положення, при якому в державі досягнутий достатній рівень порозуміння, Грамші називає гегемонією. При цьому «держава є гегемонією, одягненою в броню примусу». Грамші дає таке визначення: «Держава – це вся сукупність практичної і теоретичної діяльності, за допомогою якої пануючий клас виправдовує і утримує своє панування, домагаючись при цьому активної згоди керованих».

Але гегемонія – не застиглий, одного разу і назавжди досягнутий стан, а тонкий і динамічний, безперервний процес. За Грамші, і встановлення, і підриг гегемонії – «молекулярний» процес. Він протікає не як зіткнення класових сил, а як невидимий, здійснений малими порціями, процес зміни думок і настроїв у свідомості кожної людини. Гегемонія спирається на «культурне ядро» суспільства, яке включає в себе сукупність уявлень про світ і людину, про добро і зло, прекрасне і огидне, безліч символів і образів, традицій і забобонів, знань і досвіду багатьох століть. Підриг цього «культурного ядра» і руйнування цієї колективної волі – умова революції. Створення цієї умови – «молекулярна» агресія в культурне ядро.

«Молекулярна агресія» – не висловлювання якоїсь істини, яка зробила б переворот у свідомості, якесь осяяння. Це «величезна кількість книг, брошур, журнальних і газетних статей, розмов і суперечок, які без кінця повторюються і у своїй гігантській сукупності утворюють те тривале зусилля, з якого народжується колективна воля певної міри однородності, тої міри, яка необхідна, щоб вийшла дія, координована і одночасна в часі і географічному просторі».

В культурному ядрі треба, насамперед, впливати зовсім не на теорії противника. Треба впливати на буденну свідомість, повсякденні, «маленькі» думки середньої людини. І найефективніший спосіб впливу – невпинне повторення одних і тих же тверджень, щоб до них звикли і стали приймати не розумом, а на віру. «Маси як такі, – пише Грамші – не можуть засвоювати філософію інакше, як віру». І він звертає увагу на церкву, яка підтримує релігійні переконання за допомогою безперестанного повторення молитов і обрядів.

Та частина повсякденної свідомості, яку Грамші назвав «здоровий глузд» (стихійна філософія трудящих), відкрита для сприйняття комуністичних ідей. Тут – джерело «визвольної гегемонії». Якщо ж мова йде про буржуазію, яка прагне зберегти або встановити свою гегемонію, то їй важливо цей здоровий глузд нейтралізувати або пригнічувати, впроваджуючи у свідомість фантастичні міфи.

Хто ж головна дійова особа у встановленні або підриві гегемонії? Відповідь Грамші однозначна: інтелігенція. Головна суспільна функція інтелігенції – не професійна (інженер, учений, священник тощо). Як особлива соціальна група, інтелігенція зародилася саме в сучасному суспільстві, коли виникла потреба у встановленні гегемонії через ідеологію. Саме створення і поширення ідеологій, встановлення або підриви гегемонії того чи іншого класу – головний сенс існування інтелігенції.

Найефективніша гегемонія буржуазії, що йшла до влади, сталася у Франції, де швидко склався тісний союз капіталу та інтелігенції. Під цим союзом лежав тісний зв'язок і буржуазії, і інтелігенції з німецькою Реформацією, що породила потужні філософські течії (як то кажуть, «Кант обезголовив Бога, а Робесп'єр короля»). Взагалі, з'єднання протестантської Реформації з політичною моделлю Французької революції Грамші вважає теоретичним максимумом в ефективності встановлення гегемонії.

Продаючи свою працю, інтелігенція тягнеться туди, де гроші. Грамші пише: «Інтелігенти служать «прикажчиками» панівної групи, що використовуються для здійснення функцій, підпорядкованих

завданням соціальної гегемонії і політичного управління». У суспільстві завжди є частина інтелігенції, яку Грамші називає «традиційною» – та інтелігенція, що служила групі, яка втратила гегемонію, але не змінила прапор. Зазвичай нова група, що отримала гегемонію, намагається її приручити. Крім того, громадські рухи, що дозрівають для боротьби за свою гегемонію, породжують власну інтелігенцію, яка і стає головним агентом впливу на культурне ядро і завоювання гегемонії.

Мабуть, найбільше підтвердження вірності теорії Грамші – успішна стратегія партії Індійський національний конгрес з ненасильницького звільнення Індії від колоніальної залежності. Безліччю «малих справ і слів» партія завоювала міцну культурну гегемонію в масі населення. Колоніальна адміністрація і проанглійська еліта були безсилі що-небудь протиставити – вони втратили необхідний мінімум згоди мас на підтримку колишнього порядку.

Цікава неомарксістська інтерпретація політики і влади належить грецькому досліднику Нікосу Пуланзасу (1936 – 1979), що народився в Афінах в родині професора права, закінчив престижну школу права афінського університету. Викладав філософію права і соціологію у Вищій школі суспільних наук. Н. Пуланзас брав участь в молодіжному соціалістичному русі, за що піддавався репресіям. Був членом антисталінського крила Комуністичної партії Греції, брав участь у боротьбі проти військової хунти (1964 – 1974 роки).

Н. Пуланзас відхилився від ортодоксального марксизму. Його політичним заповітом стали слова: «Або соціалізм буде демократичним, або його не буде зовсім». У 1968 р. опублікував книгу «Політична влада і соціальні класи капіталістичного суспільства», яка принесла йому міжнародну популярність.

На думку Н. Пуланзаса, специфіка політичного проявляється як ідеологічна легітимація влади, яка закріплюється законом (легалізується).

Легітимність – політичне відношення, що означає добровільну згоду з необхідністю примусу, а легальність – юридична, тобто законне насильство.

Легальність раціональна, а легітимність – частково.

Пряма ідеологічна легітимація влади властива теократії. Це – архаїчна форма легітимації. З поділом влади пряма ідеологічна легітимація не зникає, але пом'якшується, оскільки судова влада створює видимість захисту від насильницького примусу. Виникає зв'язка «влада-право» і «право-влада» – свого роду кругова порука, злиття влади і закону.

Але закон – це матеріалізація ідеології. Він сам стає своєрідною ідеологією, покликаною формувати соціальну єдність під егідою пануючого класу. Право пов'язує владу та ідеологію, а ідеологія освячує владу і закон. Спроби вийти з цього порочного кола приводили до ще більшої узурпації влади.

Вихід з цього порочного кола, на думку Н. Пуланзаса, у партиципаторній демократії, яка не передбачає поділу на суб'єкт і об'єкт влади і є засобом вдосконалення самоорганізації політичного об'єкта на макрорівні.

2.2. «Суверенність – влада, що дозволяє припиняти закон» (Проблема влади в концепції К. Шмітта)

Карл Шмітт (1888 – 1985) закінчив юрфак Берлінського університету, в 1921–1945 роках викладав в університетах Мюнхена, Бонна, Кельна, Берліна. Був членом нацистської партії й співпрацював з режимом до поразки нацистів, був заарештований американцями і прожив два роки в таборі «для важливих персон». До кінця 70-х років Шмітт не мав паспорта і був позбавлений права викладати. Але потім популярність повернулася до мислителя, а сьогодні ідеї К. Шмітта отримали друге народження. Про це свідчить, зокрема, книга сучасного французького неоконсерватора Алена де Бенуа «Карл Шмітт сьогодні».

Основні праці К. Шмітта: «Диктатура», «Легальність і легітимність», "Поняття політичного", «Номос Землі».

Відповідно до концепції К. Шмітта, політичне не представляє собою власне предметну сферу. Специфічно політичним є, на відміну від моралі (розрізнення добра і зла), економіки (розрізнення прибуткового і збиткового), розрізнення друга і ворога як «вищого ступіня об'єднання або роз'єднання».

«Ворог» – це не конкурент і не противник, тим більше не антипатик. «Ворог» – це «сукупність людей в стані боротьби, яка протистоїть такій же сукупності в публічній сфері». Поділ на друзів і ворогів знаходить вираз у боротьбі, і немає політики, якщо «немає в наявності реальної можливості боротьби».

Політика не тотожна кровопролиттю, війні, революції – але вони втілюють постійно присутню можливість граничного вираження політики.

«Держава – особливого роду стан народу, який у винятковому випадку стає найважливішим», – визначає К. Шмітт. Держава має право «визначати ворога» (внутрішнього або зовнішнього) і починати боротьбу (війну) з ним, тобто право рішення в найважливішому в випадку.

Під захистом прийнятого рішення виникають численні вторинні поняття про «політичне». Внаслідок цього: а) можна говорити про політику в сфері релігії, шкільній політиці, соціальній політиці; б) можна протиставляти «державно-політичну позицію» «партійно-політичній».

Політична суверенність, за Шміттом, полягає в тому, що «суверенний той, хто приймає рішення про надзвичайний стан». Поняття «надзвичайної ситуації», «крайнього випадку», «надзвичайного стану» грають головну роль в політичній теорії К. Шмітта. К. Шмітт відстоює ідею «децизіонізму» (від французького «монополія рішення») – особливе розуміння суверенітету, при якому порядок ставиться вище права.

Децизіонізм К. Шмітт протиставляє юридичному позитивізму, відповідно до якого може бути правова і направова держава. За

К. Шміттом, кожен порядок є правовим, і кожна держава правова. Право – це норма, а норма завжди визначається іншою нормою. Якщо ж цього зробити не можна в ситуації «ненормативності» («надзвичайний стан»), ситуація підлягає правовому регулюванню за допомогою особистісного, ні з чого не виведеного рішення про створення нової норми. Оскільки виключення неможливо передбачити, не варто думати, ніби можна заздалегідь визначити засоби, які дозволять на нього відповісти.

Суверенність насправді – не стільки влада, що дозволяє давати закон, скільки влада його припиняти. Лібералізм з його концепцією «правової держави» відкриває дорогу «тоталітаризму», тому що проповідує ідею чистого індивідуалізму, виключає колективну дію і приховано припускає «тотального ворога».

Між народами поняття «друг» і «ворог» не являють собою «вічні» протиставлення. Нейтралітет і миролюбна політика втрачають сенс за відсутності вихідного поняття «політичного». Політична єдність за своєю суттю не може бути універсальною, а всесвітня держава – нонсенс. Поняття «людство» – зручний ідеологічний інструмент імперіалістичної експансії або економічного рабства.

Концепція політичного К. Шмітта сильно вплинула на політичні ідеї Жюльєна Фрьонда (1921–1993) – французького політичного філософа і соціолога, фахівця в області соціального конфлікту. Ж. Фрьонд ріс у багатодітній родині і, як старший за віком, в 17 років у зв'язку зі смертю батька був змушений перервати своє навчання і зайнятися викладацькою діяльністю, щоб прогодувати сім'ю. Під час другої світової війни Ж. Фрьонд брав участь в Опорі фашизму. Ж. Фрьонд порівнює з ударом грому перше знайомство з творчістю німецького політичного мислителя К. Шмітта. Особисте знайомство з К. Шміттом стало поворотним моментом в розумінні Ж. Фрьондом співвідношення війни і миру.

При написанні дисертації Ж. Фрьонд зіткнувся з труднощами. Його перший науковий керівник Ж. Іпполіт поставився без розуміння до творчого задуму свого аспіранта. Тому Ж. Фрьонд змушений був звернутися до Р. Арона з проханням стати його науковим керівником.

Під керівництвом Р. Арона в Сорбонні 26 червня 1965 року була захищена дисертація на тему «Сутність політичного». Окрім «Сутності політичного» до найважливіших творів Ж. Фрьонда належать: «Що є політика», «Утопія і насильство», «Соціологія конфлікту».

Відповідно до концепції Ж. Фрьонда політика як діяльність, як практика – одна з сутностей суспільства поряд з наукою, мистецтвом, економікою, етикою, релігією. Політика живе соціальною гетерогенністю, навіть якщо всередині держави вона намагається створити деяку одноманітність.

Політика – основа партикуляризму – іманентна йому, в чому Ф. Фрьонд згоден з Шміттом і його концепцією «друга і ворога».

Політика як соціальне управління неминуче пов'язана з авторитарною зміною ролі впливу різних соціальних груп, розподілом ресурсів між ними.

Відповідно, влада – це соціальний осередок командування, що спирається на один або кілька шарів, або класів суспільства. Але політичне не тотожне політиці. Політичне виникає із протиставлення публічного і приватного. Публічне – це організоване, структуроване, безособове, представницьке – представляє охоронну функцію громадського.

Політик як особа у своїй діяльності чітко розрізняє силу і право (закон) як основу легітимності, моральність або аморальність політичного рішення. У сфері ж політичного конфлікту сили і права, моралі і політики не має вирішення, оскільки існує «право сильного» або «моральне право на силу».

2.3. «Влада – це формування політичного порядку денного» (Проблема влади в американській політології другої половини XX століття)

К. Боулдинг в книзі «Три обличчя влади» (1989) використовує поняття «обличчя влади».

Перше «обличчя влади» – влада як функція прийняття рішень і контролю за їх здійсненням. Наприклад, за визначенням Г. Лассуелла і А. Кеплена («Влада і суспільство»): «Влада є участь в прийнятті рішень: А має владу над Б щодо цінностей К, якщо А бере участь в ухваленні рішень, що впливають на політику Б, пов'язану з цінностями К».

Друге «обличчя» – влада як визначення політичного порядку денного. «Друге обличчя» відображає здатність тієї чи іншої політичної сили перешкодити прийняттю рішень. Тут мова йде про те, що той, хто контролює політичний порядок денний, первісно вирішує, які питання будуть обговорюватися, а які – ні. Петер Бекрек, Мортон Беретц, які розробили цей підхід у 60-ті роки XX століття, назвали цю функцію "мобілізацією схильностей".

П. Бекрек і М. Беретц вважають владу лише однією з форм успішного контролю поряд з силою, спонуканням і авторитетом. Бекрек і Беретц вказали, що влада А над Б існує не тільки тоді, коли А може змусити Б робити те, що той робити не хоче, але також в ситуаціях, коли А може змусити Б не робити те, що він (Б) хоче. Наприклад, у 50-60 роки в ФРН блокованою з боку чинної влади була політична тема будівництва АЕС, яка поширювала гасло «більше росту – більше енергії».

Тобто влада відповідно до цього підходу може здійснюватися як в умовах відкритого конфлікту при прийнятті рішень, так і шляхом обмеження сфери прийняття рішень "безпечними проблемами".

«Третє обличчя» – влада як контроль над свідомістю. Даний підхід був сформульований в 1974 в роботі Стівена Льюкса "Влада: радикальний погляд".

Сфера влади, на його думку, включає контроль над цінностями і переконаннями. Льюксовскій погляд включає ситуації, коли між суб'єктом і об'єктом немає видимого (відкритого або прихованого) конфлікту. Інакше кажучи, суб'єкт здійснює владу над об'єктом не тільки тоді, коли змушує об'єкта робити те, що той не хоче робити, але і коли формує його бажання.

Між суб'єктом і об'єктом немає конфлікту преференцій (суб'єктивних бажань і цілей), але є конфлікт інтересів. Об'єкт діє відповідно до своїх інтенцій, але всупереч своїм реальним (об'єктивним) інтересам, яких він не усвідомлює. «Третє обличчя» влади – це здатність впливати на інших людей, впливаючи на їх думки, бажання і потреби.

Список рекомендованої літератури

1. Бенуа Ален. Карл Шмитт сегодня. – М. : ИОИ, 2014.
2. Болл Теренс. Власть // Полис, 1993. № 5.
3. Власть: очерки современной политической философии Запада. – М. : Наука, 1989.
4. Грамши А. Тюремные тетради в трёх частях. Ч. 1. – М. : Издательство политической литературы, 1991.
5. Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби: Навчальний посібник. – Київ, «Центр учбової літератури», 2008.
6. Кирилюк Ф. М. Новітня політологія: Навчальний посібник. – Київ.: «Центр учбової літератури», 2009.
7. Ледяев В. Г. Власть: Концептуальный анализ. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2001.
8. Миронюк М. Г. Политическая наука в лицах: Путеводитель по научным биографиям и концепциям видных представителей политической мысли. – М. : МОНФ, 2001.
9. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи. – Т. 1. – За загальною ред. Хоми Н. М. – Львів : «Новий світ – 2000», 2016.

10. Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции: Краткий справочник / Сост. Михайлова Е. М. – Чебоксары : ЧКИ РУК, 2010.

11. Рахшмир П. Ю. Идеи и люди. Политическая мысль первой половины XX века. 2-е изд., перераб. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001.

12. Халипов В. Ф. Наука о власти. Кратология: Учебное пособие – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2002.

13. Шмитт К. Понятие политического. // Вопросы социологии, 1992, № 1.

14. Шмитт К. Политическая теология. Сборник: пер. с нем. – М. : Канон- пресс, 2000.

Питання для самоконтролю

1. У марксизмі державна влада має класовий характер, а класові відмінності обумовлені ставленням до власності на засоби виробництва. Як впливає з цього марксистська думка про невідворотність соціалістичної революції?

2. На чому ґрунтуються марксистська думка про «відмирання» державної влади при комунізмі?

3. Концепцію держави А. Грамші відносять до неомарксистських. Чому?

4. Яке визначення державі дає А. Грамші?

5. Хто, на думку А. Грамші, є провідною соціальною силою у підриві «культурної гегемонії»?

6. Неомарксист Н. Пуланзас говорить про «порочне коло», утворене владою, ідеологією і правом. Як ви розумієте це твердження Н. Пуланзаса?

7. Як розумів суверенність держави К. Шмітт? Як це розуміння пов'язане з його концепцією «політичного»?

8. Яка, на думку К. Шмітта, роль держави у визначенні «ворога»?

9. Послідовник К. Шмітта французький мислитель Ж. Фрьонд розрізняв поняття «політичне» і «політика». Що, за Ж. Фрьондом, лежить в основі цієї відмінності?

10. Як ви розумієте таку функцію політичної влади, як «формування політичного порядку денного»?

11. В чому полягає «радикальний погляд» С. Льюкса на політичну владу?

12. Чи чули ви поняття «гомо советікус»? Чи не вбачаєте ви зв'язок цього поняття із концепцією влади С. Льюкса?

Розділ 3. СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ ВЛАДИ

3.1. «Влада – це узаконене право і обов'язок контролювати інших» (Проблема влади в системній концепції Т. Парсонса)

Системні концепції влади формувалися в середині 20 століття і включали три підходи: 1) макросоціальний (суспільство як система); 2) мезосоціальний (сім'я, виробнича група як система); 3) мікросоціальний (соціальна взаємодія індивідів).

Під системою розуміється цілістий об'єкт (живі організми, екосистеми, суспільство), елементи якого пов'язані нелінійною взаємодією (відносинами прямого і зворотного зв'язку), внаслідок чого властивості цілого відрізняються від властивостей суми елементів, що його складають.

Політична система – взаємодія в рамках визнаних політичних ролей і функцій, спрямована на збереження соціальної стабільності і забезпечення соціальної динаміки шляхом ефективного розподілу ресурсів і цінностей в суспільстві і прийняття такого розподілу як обов'язкового.

Талкотт Парсонс (1902 – 1979), професор кафедри соціальних відносин в Гарварді, створеної П. Сорокіним. Т. Парсонс, син священника, вивчав біологію та філософію в коледжі в Амхерсті (штат Массачусетс), навчався в Лондонській школі економіки і політики, Гейдельберзькому університеті. У 1927 – 1973 роках викладав в Гарварді, де створив і очолив міждисциплінарний відділ соціальних відносин. З 1949 року президент американської соціологічної асоціації і головний редактор журналу «Американська соціологія», автор книг: «Структура соціальної дії», «Соціальна система», «Політика і соціальна структура», «Соціальна структура і особистість».

На противагу веберівському підходу концепцію влади Парсонса називають концепцією «ненульової суми влади». Ця концепція відкидає конфліктну парадигму влади, замінюючи її консенсусною, допускаючи що влада – це колективний ресурс, який

використовується для загальної вигоди. Тобто влада одних може «додаватися» до влади інших.

За концепцією Парсонса, соціальні системи – стійкі комплекси правил, норм, установок, що регулюють людську поведінку і перетворюють її в систему ролей, статусів і інститутів (структур). Інакше кажучи: не люди привласнюють собі функції і ролі в суспільстві, а функції і ролі заповнюються виконавцями.

Соціальна система складається з декількох взаємопов'язаних рівнів і відповідних функцій: індивід (функція адаптації до навколишнього середовища: економічна підсистема) – особистість-група (функція соціалізації: соціальна підсистема) – інститут (функція ціледосягання, досягнення загальних цілей на основі правової інтеграції: політична підсистема) – культура (функція підтримки зразків поведінки і усунення напруженості: культурна підсистема).

В основі концепції влади Парсонса лежить його розуміння соціальності як прагнення до згоди (консенсусу), закладене в самій природі соціального, яка в сучасному демократичному суспільстві проявляється як соцієтальність. Соцієтальність – це лояльність по відношенню до суспільства в цілому і різних колективів всередині нього внаслідок приналежності одних і тих же людей до різних соціальних груп, що унеможливорює узурпацію привілеїв однією з них. Соцієтальна спільність – ядро всієї соціальної системи, впорядкованої на основі єдиних нормативно-ціннісних зразків.

В якості узагальненого засобу взаємообміну між людьми в соцієтальному суспільстві визнаються «вплив» і «солідарність», а не гроші, примус або персональні якості. Влада, за Т. Парсонсом, це "генералізована здатність забезпечити виконання елементами системи своїх обов'язків, яка легітимізується тим, що спрямована на досягнення колективних цілей і передбачає в разі непокористосування негативних санкцій".

Влада в соцієтальному суспільстві – один з аспектів статусу в будь-якому колективі, який визнає верховенство політичної влади, і означає узаконене право контролювати дії інших. Влада в

соцієтальному суспільстві стає похідною авторитету, що розуміється як інституалізоване право лідерів очікувати підтримки членів колективу.

За Т. Парсонсом, політична «влада – це узаконене право і / або обов'язок контролювати дії інших», а тому лідер має право очікувати підтримку членів колективу. Право на насильство – це важливий вид соціальної переваги, але воно конкретно, а не дифузно, тобто воно не передбачає ніякого узагальнення переваги. "Полісмен-регулювальник має владу зупинити автомобіль поважної особи, переваги (верховенство) якої в загальній системі престижу набагато вище його власної", – пояснює Т. Парсонс.

У концепції "ненульової суми" Т. Парсонса "кількість" влади може бути збільшено аналогічно кредитуванню економіки. Індивіди "інвестують" свою довіру в тих, хто ними править, виграючи від процесу здійснення влади, оскільки влада забезпечує реалізацію колективних цілей. У концепції Парсонса влада виступає як безособова властивість, як атрибут політичної системи.

3.2. «Влада – це контроль над джерелом невизначеності» (Мезосоціальна концепція влади М. Крозьє)

Мішель Крозьє (1922 – 2013) вивчав комерційну діяльність у Вищій школі комерції в Парижі. Отримав докторські ступені з юриспруденції і філології в Сорбонському університеті. Наприкінці 1947 року М. Крозьє виїхав з Франції і провів рік в США. Там під час численних поїздок по країні він опитав близько 600 простих людей.

М. Крозьє хотів з'ясувати, наскільки успішно може вести боротьбу з великим бізнесом ліве крило американських профспілок (Американська федерація праці), очолювана в той час лідерами, близькими до троцькістів.

У 1951 році він видав книгу про заводи і профспілки США, зміст якої ґрунтувався на результатах його американських спостережень. З 1952 року був у числі засновників Центру соціології організацій в Парижі. Створив теорію бюрократії і методологію

аналізу організованих систем колективної дії. Основні роботи: «Феномен бюрократії», «Світ офісного працівника», «Дійові особи та системи» (спільно з Е. Фрідбергом).

Бюрократія, за М. Крозьє, є системою, що самопідтримується, представляє собою свого роду порочне коло, нездатне виправляти свої помилки, але таке, що створює внутрішні переваги для своїх членів, здатних мінімізувати дискреційні втручання в їх власні ситуації з боку вищого начальства.

Критикуючи неефективність жорстко централізованих політико-адміністративних систем, М. Крозьє підкреслював: "Справжній сенс цієї централізації полягає в спорудженні непроникного екрана між тими, хто має право приймати рішення, і тими, інтереси яких вони зачіпають".

Не прийняті до уваги інтереси знаходять вираз в одних тільки неофіційних комунікаціях, між системами офіційних і неофіційних комунікацій безперервно зростає розрив. "В результаті ті, хто стоїть в стороні від важелів управління, мають цінну соціальну інформацію, але не мають змоги її використовувати, а ті, хто має таку можливість, позбавлені інформації", – пояснює автор.

Соціальну кризу, що вилилася в травнево-червневій події 1968 року у Франції, Крозьє вважає результатом цього розриву між обсягом наявної інформації та тією її частиною, яка була затребувана для прийняття рішень. «Вибух» був не результатом економічної "кризи перевиробництва", а результатом перевиробництва ідей, що не помістилися в офіційних каналах комунікацій.

Відповідно до концепції бюрократії влада в організації характеризується наступними особливостями:

«Влада А над Б відповідає здатності А домогтися того, щоб в його переговорах з Б умови обміну були для А сприятливими». Залежно від ієрархії «невизначеностей», яку контролює актор, буде зростати його влада.

Гра у владу полягає в боротьбі за те, щоб залишити собі більшу свободу, зробивши свою поведінку менш передбачуваною для супротивника, ніж поведінка супротивника для себе. Влада одного

гравця в переговорах з іншими рівнозначна контролю над джерелом «невизначеності». Роль організаційних «примусів» полягає в непрямому обмеженні свободи поведінки «гравців» в рамках «правил гри», визнаних організацією. Цьому служить відділення секторів, де дія повністю передбачувана, від секторів, де домінує «невизначеність». Ті сектори, на які не поширюються «правила гри» і які поза зоною контролю «невизначеностей», можуть являти собою «паралельну владу».

Як приклад, М. Крозьє наводить сектор «ремонтників» на тютюновій фабриці, від якого залежали всі інші сектори, а він зберігав автономію.

Непереборність владних відносин полягає в абсолютизації «ситуацій невизначеності», яка ховається в самій необхідності дії.

3.3. «Влада – це наслідок ролі і статусу індивіда» (Мікросоціальна концепція влади).

Мікросоціальний підхід до проблеми влади (М. Роджерс, Т. Кларк) акцентує залежність влади від соціального статусу індивіда, який у свою чергу залежить від переважаючих в конкретному суспільстві цінностей.

Влада визначається як здатність (потенціал) індивідів, що володіють різними ролями і статусами ставити умови, приймати рішення і вживати заходів, які є визначальними для існування інших індивідів у даній соціальній системі. Зміна ролей, похідних від соціального статусу, може змінити кількість влади індивіда, тобто розширити коло використовуваних ним ресурсів для впливу на інших.

Ресурсами, що зумовлюють соціальний статус, є: приналежність до політичних інституцій, доступ до впливових осіб, членство в різних комітетах, гнучкий робочий графік, володіння різного роду власністю (майно, земля, ЗМІ), фізична привабливість, здоров'я, родовід, кількість дітей, релігійність, харизма. Але ті чи інші

предмети набувають статус ресурсів відповідно до існуючих в даній системі переважаючих цінностей.

3.4. «Політика – це дія словами» (Комунікативна концепція власті Г. Арендт)

У 1924 – 1929 роках Ганна Арендт (1906 – 1975) вивчала філософію, теологію та класичну філологію в університетах Марбурга, Фрайбурга і Гейдельберга. Вчилася у знаменитих професорів – Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, К. Ясперса. Закохана в філософію студентка не могла не закохатися в метра філософії Мартіна Гайдеггера. Гайдеггер запропонував Ганні працювати з іншим професором філософії – К. Ясперсом. Ганні довелося пережити розрив, свої почуття вона вилила в докторській роботі «Концепція любові у святого Августина».

А влітку 1933 року єврейка Г. Арендт вирішила назавжди залишити Німеччину і написала прощального листа своєму вчителю Мартіну Гайдеггеру. Фашизм був противний вільній натурі Арендт, а Гайдеггер пішов на великі компроміси з новою владою, більш того, доклав руку до вигнання з Фрайбурзького університету, в якому перебував ректором, багатьох колег-філософів і студентів єврейського походження. При цьому Г. Арендт все своє життя схилялася перед генієм Гайдеггера.

У Парижі Ганна Арендт стає науковим керівником Комісії з відродження єврейської культури в Європі. Але фашизм знову наздоганяє Ганну, і їй доводиться бігти з Франції в Америку – як «небажаний іноземці» їй погрожував концтабір. В Америці Г. Арендт проявила себе як блискучий вчений-викладач у престижних університетах: Каліфорнійському, Принстонському, Колумбійському. Великий інтерес викликала серія її лекцій «Америка і Європа».

У 1974 році вона відвідала «великого старого» – Гайдеггеру було 85 років, – і, що дивно, викликала новий напад ревматизму у його дружини Елізабет.

Головна з книг Г. Арендт – «Джерела тоталітаризму» з'явилася в 1951 році англійською мовою і принесла автору всесвітню популярність, після чого Німеччина не могла залишитися осторонь, і мюнхенське видавництво випустило три книги Ганни Арендт. І тут виник історичний парадокс, а можна сказати, і історична іронія. За видання книг Ганни Арендт взявся Ганс Рьосснер, видавець, активний нацист, котрий багато зробив для боротьби із «світовим єврейством». Як фашистський злочинець, після війни він опинився у в'язниці, вийшов на волю і зайнявся виданням книг єврейки Ганни Арендт.

Хоча Рьосснер до кінця своїх днів залишався типовим «старим наці», Ганна Арендт була гранично обережна в особистих взаєминах з ним. У листі до Карла Ясперса вона пише: «Я постійно говорю собі: обережно з засудженням німців, ми точно такі ж». Інші книги Г. Арендт: «Положення людини», «Про революцію», «Про насильство».

За концепцією Х. Арендт, влада належить не індивідам, а колективам. Люди спільно "створюють" владу за допомогою комунікативної діяльності і взаємодії. Владні відносини – це відносини між рівними суб'єктами, що знаходяться між собою в процесі двосторонньої комунікації, що вимагає щоб її учасники вели постійні діалоги або дебати. Політика – це "дія словами", саме комунікативна діяльність створює і підтримує політичну спільність.

Розрізнення влади та насильства веде Арендт до наступних несподіваних тверджень: "Тиранія ... є найбільш насильницькою і найменш владною формою правління", а "навіть найбільш деспотичні види панування - правління пана над рабами, яких завжди більше, ніж панів, спираються не на переважаючі засоби примусу як такі, а на перевагу в організації влади, тобто на організовану солідарність панів".

Сутність влади в традиційному підході, вважає Арендт, фактично зводиться до ефективності команд. З цього випливає, пише вона, що "не може бути сильнішої влади, ніж та, яка виростає з дула

гвинтівки, і важко сказати, чим наказ поліцейського відрізняється від наказу озброєного бандита".

Ідеалізуючи політичну структуру грецького поліса, Арендт приходить до відмови від "конфліктного" бачення політики, виключаючи із неї боротьбу за владу і пов'язані з нею привілеї.

Свобода, за Г. Арендт, це реалізація себе в сфері публічності. Публічний вчинок людини – інтеракція (синонім «буття серед людей»). Це рівнозначно ініціації – цивільному народженню людини. Свобода була втрачена з втратою контрасту між громадським та особистим життям у міру розквіту суспільства, тобто наднаціональної організації індивідів з приватними інтересами.

Справжня мета революції – це «громадянське щастя» – включення у вільну політичну діяльність поруч з товаришами. Цей «втрачений скарб» революційної традиції (перекручений під час Великої Французької революції «жалістю до бідних» замість «співчуття» і «солідарності» з ними) можна відродити через безпосередню взаємодію органів самоврядування – суспільну взаємодію в публічній сфері.

Дуже цікавою у творчому доробку Г. Арендт є концепція тоталітаризму. На думку авторки, тоталітаризм формується «знизу» внаслідок того, що масу політично байдужих людей, «сонну більшість», об'єднує «негативна солідарність» і антисистемні, антивладні настрої. Ці люди потенційні наповнювачі тоталітарних партій. Головна риса людини маси не жорстокість і відсталість, а його ізоляція і брак нормальних соціальних взаємин. Це проявляється в настрої самозречення в тому сенсі, що ніхто нічого не вартий, і, як наслідок, в жорстокості до себе і оточуючих.

За виразом Г. Арендт, «стара приказка, ніби бідному і пригнобленому нічого втрачати, крім своїх ланцюгів, непридатна до людей маси, бо вони втрачали набагато більше ланцюгів злиднів, коли втрачали інтерес до власного буття». Тобто «тоталітарні рухи – «масові організації атомізованих ізолюваних людей». Різниця ж між «масою» і «натовпом» в тому, що маси не успадкують норми і життєві установки панівного класу, хоча «маса» ділить з «натовпом»

одну загальну характеристику – виходить за межі всіх соціальних мереж і нормального політичного представництва.

Ті життєві установки, які мовчазно і скопом поділяються усіма класами суспільства в однаковій мірі, створюють «запекле протистояння системі». Г. Арндт пише: «Падіння охоронних стін між класами перетворило сонну більшість, що стоїть за всіма партіями, в одну величезну неорганізовану безструктурну масу озлоблених індивідів, які не мали нічого спільного, крім смутного побоювання, що надії партійних діячів приречені, що ... видні і представницькі члени суспільства – бовдури, і всі влади, які тільки є, не стільки злонависні, скільки однаково дурні і шахрайські».

Тоталітаризм – не просто форма диктатури, яка обмежує волю людини, а змінює людську природу в тому сенсі, що будь-яка людина готується або на роль жертви, або на роль ката. Терор в такому випадку виступає не просто як спосіб залякування, а як ідеологія.

Не обмежуючись теорією тоталітаризму, Арендт аналізує його конкретне проявлення в Росії і пише в цьому зв'язку: «Щоб перетворити революційну диктатуру Леніна в повністю тоталітарне правління, Сталіну спершу потрібно було штучно створити атомізоване суспільство, яке для нацистів в Німеччині приготували історичні події». Ленін намагався структурувати суспільство, побоюючись не стільки слабкості робітничого класу, скільки обстановки загальної соціальної анархії. Але не зумів, тому що з початком громадянської війни влада перейшла в руки партійної бюрократії, яка «володіла державою, як приватною власністю» (К. Маркс).

Сталін послідовно деструктував суспільство, а саме:

а) підривав авторитет Рад, створюючи в них більшовицькі осередки, з яких призначалися функціонери в центральні комітети і органи; б) послідовним розкуркуленням, колективізацією, совнаргоспами ліквідував селянство як клас; в) створюючи стахановську аристократію, з одного боку, і вводячи трудові книжки в 1938 році, з іншого, перетворив робітничий клас в одну гігантську силу для примусової праці; г) постійними «чистками» в партійному

апараті, знищував партійну бюрократію як клас; д) проводячи «групові ліквідації» з руйнуванням соціальних і сімейних зв'язків за допомогою клейма «ворог народу», прагнув «раз і назавжди покінчити з нейтральністю навіть шахової гри» (Гебельс); е) провокував у партійного апарату почуття невпевненості у власній думці, оскільки «слідувати правильній партійній лінії» означало повторювати те, що було сказано Сталіним вчора, але невідомо, що він скаже сьогодні.

Це цілком узгоджується з формулою честі для рядових партійців, яку придумав А. Гітлер: «Моя честь – це моя вірність».

Таким чином, політичної мети, що стала б кінцевою метою тоталітарного руху, просто не існує. Практична ж мета – втягнути в свою орбіту і організувати якомога більше людей і не давати їм заспокоїтися. «СС як новий тип людини ніколи і ні за яких обставин не буде займатися справою заради неї самої», – говорив Й. Гебельс. Як наслідок, тоталітарний вождь, по думку Г. Арендт, не лідер, не особистість, а «чиновник від мас, які він веде». «Все, що ви є, ви є зі мною. Все, що я єсмь, я єсмь тільки з вами », – говорив А. Гітлер.

3.5. «Влада – це код альтернативи уникнення» (Комунікативна концепція влади Н. Лумана)

Ніклас Луман (1927 – 1998) вивчав юриспруденцію в Фрайбурзькому університеті, а з 1954 по 1962 р. був державним чиновником і працював в адміністрації землі Нижня Саксонія, в Міністерстві у справах культури.

Серйозне захоплення Лумана соціологією можна віднести до 1960 – 1961 років, коли у нього абсолютно випадково з'явилася можливість пройти стажування в Гарварді. Луман скористався цією можливістю, тим більше що в цей час в Гарварді знаходився Талкотт Парсонс, чиєю системної теорією Луман дуже цікавився.

Однією з функцій, яку вважав для себе важливою Ніклас Луман, була функція освіти. З 1970 по 1995 р. він видає серію "Соціологічне просвітництво". Луман вів відкриті наукові дискусії з

представниками інших парадигм: найбільш яскравим прикладом подібної дискусії може служити книга "Теорія суспільства або соціальна технологія. Що робить системне дослідження?», що вийшла у 1970 році, і яка представляє собою зміст однієї з найцікавіших наукових дискусій в галузі соціології в середині століття. У книзі основні соціологічні поняття розглядаються з позиції системної теорії (Н. Луман) і з позиції критичної теорії суспільства (Ю. Хабермас). На відміну від Хабермаса з його ідеями поліпшення суспільства, Луман стояв за консервативний розвиток.

Популярність Лумана зростала, зростала і кількість його наукових праць. Теоретична складність робіт зробила ім'я Лумана майже загальним – так само, як і простота і дохідливість його доповідей. Незважаючи на активну лекторську діяльність, Луман не припиняв роботу над заявленою теорією суспільства. У 1968 р. виходить "Довіра", в 1975 р. – "Влада", притому ці роботи не є окремими соціологічними працями. "Влада" і "Довіра" включаються в пізніше деталізовану теорію "символічно узагальнених засобів комунікації", яка зайняла одне з основних місць в теорії Лумана і представлена в його книзі 1984 року "Соціальні системи".

Основою розуміння влади у Лумана є відмова від того, щоб розглядати владу як певну якість або здатність, притаманну комусь з партнерів владних відносин. Влада виникає і функціонує багато в чому схоже з іншими системами комунікації, такими, як наука або економіка. Вона неминуче виникає в ході будь-яких комунікативних інтеракцій і являє собою «життєво-світову універсалію існування», тому що «там, де люди комунікують один з одним, завжди існує ймовірність того, що вони будуть орієнтуватися на можливість заподіяння взаємної шкоди і тим самим впливати один на одного».

Політика – це просто специфічний вид комунікації. У політичній комунікації використовується специфічний код, а саме код влади (на відміну від комунікативних кодів в економіці або науці, таких, як гроші або істина).

Суть комунікативного коду влади полягає в тому, що серед всіх дій, можливих для підлеглого, завжди присутня одна, яку цей

останній імовірно повинен уникати, оскільки вона тягне за собою репресивні наслідки. Ця так звана «альтернатива уникнення» (так в перекладі, хоча, можливо, більш зрозумілим був би вираз «уникнення альтернативи»).

Наявність альтернативи уникнення є необхідною умовою коду влади, однак реалізація саме цієї можливості має для влади руйнівні наслідки. Тому влада змушена постійно продукувати засоби, що вуалюють і виправдовують відкладання реалізації альтернативи уникнення.

Наявність альтернативи уникнення є головною ознакою комунікативного коду влади. З розвитком і ускладненням суспільних систем, функціонування яких пов'язано з таким числом рішень, які вже не піддаються огляду і безпосередньому контролю, відбувається «друге кодування» влади, що складається в залученні іншого комунікативного коду, що оперує опозицією «правового – неправового». Для функціонування сучасної політичної влади характерна наявність й іншого вторинного кодування, а саме можливість вичерпно визначати будь-яку політичну тему як «прогресивну» або «консервативну».

У міру диференціації та посилення всякого комунікативного засобу відбувається його знеособлення. У сфері влади це виражається в тому, що відбувається диференціація посади і особи і формується зв'язок між владою і посадою, а не між владою і особистістю.

Характерною особливістю сучасних суспільств є також порівняльне відокремлення різних комунікативних засобів і накладення обмежень на їх пряме конвертування – власності або істини у владу і навпаки. Ці обмеження впливають не з неможливості конвертації грошей у владний вплив, але з обмежень на концентрацію влади в руках власників в складних системах (як приклад тут можна було б вказати на поділ функцій акціонерів і менеджерів підприємств).

В остаточному підсумку формується можливість досягнення в структурі владних відносин, так би мовити, комплиментарного автоматизму (ланцюжка дій), коли для можновладця вже зайве

віддавати накази підлеглим – цим останнім «може бути передана навіть ініціатива складання наказу». В кінцевому підсумку «функція влади полягає якраз саме в тому, що влада встановлює можливі зчеплення подій абсолютно незалежно від волі підлеглої цій владі людини, що здійснює ті чи інші дії, бажає вона цього чи ні».

Люди у Лумана перестають бути частиною суспільства, а належать до його зовнішнього світу. Суспільство ж складається з комунікацій – подій, що змінюють одна одну в часі.

Особливість основних комунікативних кодів, таких, як гроші, істина або влада, за визначенням виключає «революцію», тобто рівномірний розподіл медійного коду. В якості можливого виключення Луман вказує тільки код моралі (християнська любов до переможених), під який стилізовані більшість революцій, оскільки «моральну революцію можна собі принаймні якось уявити».

3.6. «Влада – це управління виробництвом істини» (Дисциплінарна концепція влади М. Фуко)

Лекції Мішеля Фуко (1926 – 1984), одного з найоригінальніших французьких мислителів, професора Колеж де Франс, де він з 1969 року завідував кафедрою історії систем мислення, збирали аншлаг. Аудиторія заповнювалася ущерть, люди сиділи, стояли, навіть лежали, займаючи все крісла і сходи. Раз по раз клацали кнопки магнітофонів (касети із записом лекцій ставали предметом спекуляції). Фуко ні на що не звертав увагу і все дозволяв, однак витонченою фразою просив не фотографувати його під час лекцій. Так описує своє враження від лекцій М. Фуко його друг і біограф Поль Вен.

З 1972 року Фуко – лектор декількох американських університетів (Нью-Йоркського в Буффало, Каліфорнійського в Берклі). Але до цього всесвітнього визнання був важкий шлях самовизначення. Ще в дитинстві Фуко захоплювався історією. У роки навчання у «Вищій нормальній школі» в Парижі (1946 – 1951) до його захоплення історією додається пристрасть до філософії.

У студентські роки Фуко часто поводився агресивно по відношенню до однокашників, висміював їх. У 1948 році до його дивних витівок додаються неодноразові спроби самогубства, що привело Фуко на прийом до психіатра. Ці розлади психологічної рівноваги були пов'язані, в першу чергу, з його гомосексуальністю. Спроби розібратися в собі стимулювали інтерес Фуко до психології, і в 1952 році він отримує диплом Інституту психології з психопатології, а в 1954 році виходить його перша книга – «Душевна хвороба і особистість».

Свій специфічний інтерес до політики М. Фуко виразив так: «Для мене політика була певним способом виробляти досвід у дусі Ніцше або Батая. Для того, кому після війни було двадцять років, тобто для того, хто не був захоплений світом подій і мораллю, властивих такій ситуації, як війна, – чим для нього могла бути політика, коли мова йшла про вибір між Америкою Трумена і Радянським Союзом Сталіна».

Фуко був учасником студентських протестних акцій в Сорбонні (1969), мітингів на підтримку робітників-іммігрантів (1972). М. Фуко належать: «Слова і речі», «Археологія знання», «Наглядати і карати», «Історія сексуальності», «Народження клініки», «Воля до знання».

Влада, пише Фуко, «знаходиться всюди не тому, що вона охоплює все, а тому, що виходить звідусіль». Влада не локалізується у власне політичній сфері, а переслідуює нас всюди: в сім'ї, в школі, в університеті, в лікарні, в клубі. Влада виступає як універсальні суспільні відносини, а тому наука про владу повинна усюди «розкривати всюдисущий мікроб влади, що створює специфічну лихоманку в людських відносинах, зривати маску влади, особливо в тих сферах, де про панування і підпорядкування говорити не прийнято».

За концепцією М. Фуко, в кінці XVII століття в Європі починає формуватися новий тип влади, що принципово відрізняється від попереднього феодального: стався історичний поворот «від символіки крові до аналітики сексу». До XVII століття влада здійснювала прямий контроль над тілом і мала право на смерть

людини. З XVII століття – влада здійснює опосередкований контроль над тілом – має право на життя людини за допомогою механізмів дисципліни і контролю, управління дискурсом сексу.

М. Фуко пише: «Для суспільства, де голод, епідемії і насильство роблять смерть неминучою – для такого суспільства кров представляє одну з найважливіших цінностей, кров є реальністю з символічною функцією ...

Ми ж живемо в суспільстві сексу, або, скоріше, в суспільстві сексуальності: механізми влади звернені на тіло, на життя, здоров'я, потомство, расу, життєвість соціального тіла. Сексуальність в сучасному суспільстві є не щось пригнічуване, але навпаки – те, що постійно викликається».

Мета сучасної влади – не стільки покарання індивіда, скільки трансформація його поведінки, і тому сучасна влада, за Фуко, набуває форми "дисциплінарної влади". Така влада свідомо і обачливо починає виробляти потрібні їй «тіла» за допомогою стандартизації поведінки і «дисциплінарної монотонності». Її символічне втілення – так званий «Паноптикон» («Всепідназорність») – архітектурний проект в'язниці англійського соціолога І. Бентама (1748 – 1832), коли один стражник може спостерігати за всіма ув'язненими одночасно.

У проекті в'язниця являє собою циліндричну будову зі скляними внутрішніми перегородками. Стражник знаходиться в центрі, але невидимий для ув'язнених. В'язні не знають, в який точно момент за ними спостерігають, і у них складається враження постійного контролю. Таким чином, вони стають ідеальними ув'язненими. Одна з відомих реалізацій подібного проекту – в'язниця Пресидіо Модело на кубинському острові Хувентуд, де з 1953 до 1955 року знаходився Фідель Кастро.

Ідея проекту в тому, що ув'язнені починають самі постійно контролювати свою поведінку. Тюрма покликана не стільки обмежувати свободу тіла, скільки приглушати антисоціальні схильності і моделювати схильності, бажані для суспільства. Сама в'язниця отримує назву виправного закладу, а каральна система суспільства набуває вигляду «пенітенціарної системи» (від

латинського «poenitentia» – «каяття»). «Пенітенціарна система» включає, за Фуко, не тільки грати, але і казарму, і завод, і школу, і госпіталь, схожість між якими в тому, що всі вони реалізують завдання стандартизації поведінки, його нормування.

«Дисциплінарна влада», за М. Фуко, формує «суспільство нормалізації» і за допомогою знань, властивих психіатрії, медицини, кримінології та соціальних наук, тобто через застосування «апарату знання». Влада як механізм, за Фуко – це управління виробництвом істини. Право на істину має кожен, але сфери і процедури за допомогою яких вона доноситься, впорядковані заздалегідь. У сучасному суспільстві ця впорядкованість виражається двома основними алгоритмами: 1) алгоритм доказів, втілений в науці; 2) алгоритм звичності, втілений в ЗМІ.

«Кожне суспільство має свій режим істини, свою «генеральну політику», тобто ті типи дискурсу, які вона приймає і змушує функціонувати як істини», – пише М. Фуко.

3.7. «Влада – це міра володіння капіталом» (Концепція «поля влади» П. Бурдьє)

П'єр Бурдьє (1930 – 2002) викладав філософію в ліцеї Мулена, в 1958 році виїхав до Алжиру, де продовжив викладацьку роботу і почав соціологічні дослідження. З Алжиру переїхав у Лілля, а потім до Парижу, де в 1964 році став директором-дослідником у Вищій практичній дослідницькій школі.

У 1975 році заснував і очолив Центр європейської соціології, а в 1981 році був обраний дійсним членом Французької академії і став завідувачем кафедри соціології в Колеж де Франс. Його життя – спроба поєднати кар'єру вченого-соціолога та інтелектуала-практика.

У травні 1968 року він підтримував студентів, в середині 90-х став захисником безробітних, викриваючи економічні доктрини неолібералізму та ідеологію глобалізації. Важливе значення має етична сторона його вчення, прагнення побудувати справедливе республіканське суспільство.

Для Бурдьє характерна глибока зневага до міждисциплінарного поділу, що накладає обмеження на предмет дослідження і на застосовувані методи. У його дослідженнях постають як соціологічний об'єкт селянство, мистецтво, безробіття, система освіти, право, наука, література, шлюбно-родинні союзи, класи, релігія, політика, спорт, мова, житло, інтелектуали і державна "верхівка". Основні роботи: «Соціологія соціального простору», «Соціальний простір: поля і практики».

Центральні поняття концепції П. Бурдьє: соціальний простір, габітус, капітал, поле влади.

За концепцією П. Бурдьє, соціальний простір – абстрактний простір, утворений сукупністю полів (економічного, інтелектуального, релігійного тощо), які структуровані відповідно до нерівного розподілу окремих видів капіталу в середині полів, що функціонують одночасно як інструменти і цілі боротьби. «Тяжіння» до свого «поля» обумовлено не тільки зовнішніми причинами (приналежністю), але і внутрішньої установкою, яку Бурдьє називає «габітусом» – почуттям позиції, що займає індивід в соціальному просторі, почуттям межі, дистанції, яку позначають і зберігають. Це, зокрема, виражається в поняттях «ефект клубу» і «ефект гетто». Шікарні квартали, що функціонують як клуби, засновані на активному виключенні небажаних осіб і символічному посвяченні своїх мешканців.

Гетто символічно розкладає своїх мешканців, об'єднуючи сукупність агентів, які можуть ділитися тільки своїм відлученням. Негритянські квартали, єврейські гетто або індіанські резервації – це не просто місця фізичного розселення негрів, євреїв або індіанців, а й концентрації певного «капіталу» і відповідно способу життя.

Уолл-стріт – це не просто місце проживання найбагатіших людей Нью-Йорку, але і місце концентрації великих капіталів, якісних соціальних і культурних благ і відповідного способу життя. Брайтон-біч – не тільки місце проживання євреїв-іммігрантів з колишнього СРСР, а й місце «тяжіння» наступних поколінь пострадянської імміграції.

Габітус залежить головним чином від капіталу, яким володіє індивід або група. Але капітал у Бурдьє, на відміну від капіталу у К. Маркса, є не тільки економічною категорією. Бурдьє виділяє такі види капіталу: економічний, культурний, соціальний і символічний.

Економічний капітал – це володіння матеріальними благами, до яких можна віднести гроші, які допомагають зайняти переважне місце в економічному полі, а також будь-який товар у широкому розумінні цього слова. Культурний капітал – освіта (загальна, професійна, спеціальна) і відповідний диплом, а також той культурний рівень індивіда, який йому дістався від сім'ї і засвоєний в процесі соціалізації. Соціальний капітал – ресурси, пов'язані з приналежністю до групи: мережа мобілізуючих зв'язків, якими не можна скористатися інакше, як за допомогою групи, що володіє владою і здатністю надати «послугу за послугою» (сім'я, друзі, церква, асоціація, спортивний або культурний клуб). Символічний капітал – різновид соціального, пов'язаний з володінням певним авторитетом, репутацією, це капітал визнання групою рівних і зовнішніми інстанціями (публікою). Це престиж, ім'я тощо.

Кожен вид капіталу розпізнається набором суспільно значущих (або легітимованих) ознак. Для економічної власності ця ознака – документ, що підтверджує право володіння, для культурної – диплом або вчене звання, для соціального капіталу – дворянський титул. Влада визначається мірою володіння капіталом. Вона дає можливість одних соціальних агентів впливати на інших поза їхньою волею і бажанням.

Місце, де з'єднуються різні поля і капітали, П. Бурдьє називає полем влади. Це та точка, в якій стикаються агенти, що займають домінуюче становище в різних полях, це "поле боротьби за владу між власниками різних форм влади". Становлення державної монополії на легітимне фізичне і символічне насильство призводить до утворення поля політики – простору боротьби за монопольне володіння вигодами, пов'язаними з централізацією влади.

Феномен політичної влади Бурдьє розглядає як особливу форму делегування повноважень від одних осіб іншим на політичному

ринку. Делегування – це акт передачі повноважень від однієї особи іншій з дозволом підписувати документи, говорити і діяти довіреним особі від імені довірителя.

Делегування може здійснюватися однією особою на користь іншої, а також безліччю осіб на користь одного представника, який стає символом групи.

Бурдье розглядає поле політики як ринок, в якому існує виробництво, попит і пропозиція. Це місце, де виробляється політична продукція – політичні партії, програми, думки, позиції, концепції, події і коментарі.

При розгляді політичного поля в логіці попиту і пропозиції, звичайні громадяни постають в положенні споживача. Ризик помилитися і вибрати неякісний "товар" тим більше, чим далі людина знаходиться від місця виробництва. П. Бурдье зазначає таку особливість політичного поля як володіння високим ступенем рефракції, тобто здатністю переформулювати будь-яку соціальну або економічну проблему в специфічних політичних термінах.

Бурдье називає акт делегування «магічним»: те, що представляло собою до цього зібрання безлічі осіб, певної кількості індивідів, що випадково опинилися разом, як би знаходить нове життя в формі особи, втіленої, за її словами, в соціальному тілі. Із зовнішнього боку, говорить Бурдье, група створює свого представника, але в дійсності представник своїм існуванням і актом символічного втілення забезпечує існування групи. У цьому полягає двосторонній характер механізму делегування. Виходить, що група не може існувати інакше, як делегуючи свої повноваження одній особі. «Круговий характер представництва» – так визначив цю закономірність Бурдье.

Явище узурпації влади, таким чином, часто виражається в тому, що можливість представника говорити на користь когось і від імені когось переходить в схильність говорити замість довірителя. Довірителі здебільшого від незнання ситуації, питань обговорення надають своїй довірений особі свободу дій і повністю на нього покладаються.

Бурдьє говорить про наступну закономірність: чим більше люди бідні, «знедолені», особливо в культурному відношенні, тим більше вони схильні і змушені для того, щоб заявити про себе в політиці, бути почутими, покладатися на довірених осіб. У них немає іншої альтернативи: або мовчати, або дати право іншим говорити від свого імені. Так довірені особи виступають в ролі політичних фетишів. Віддаючи права і повноваження, довірители самі наділяють представника цінністю, яка згодом виступає як об'єктивна властивість особистості, чарівність, харизма.

Харизма стає видом влади, яка, за Вебером, як би є своєю першопричиною, виступає в якості своєї власної основи – дар, манна, благодать. Це політичне ідолопоклонство і відокремлює довірену особу від символізованої ним групи, даючи можливість зловживати отриманою від групи владою.

Бурдьє задається питанням, як же лицемірство, подвійна гра довірених осіб залишається непоміченою. Відповідаючи на це питання, він вводить поняття «легітимного лицемірства». Справа в тому, що представник щиро приймає себе не за того, ким є. Він не безкорисливий діяч, але і не розважливий цинік. Просто здебільшого інтереси довіритель і довірених осіб збігаються, що і забезпечує невинність і щирість подвійної гри.

Акт делегування лежить в основі політичного життя будь-якого демократичного суспільства. У цьому парадоксальному характері делегування і криється, на думку Бурдьє, причина політичного відчуження, фетишизму і зловживання владою.

Список рекомендованої літератури

1. Арентс Х. Истоки тоталитаризма. – М. : ЦентрКом, 1996.
2. Болл Теренс. Власть // Полис, № 5. – 1993.
3. Бурдьє П. Социология политики. – М. : Socio-Logos, 1993.
4. Вен Поль. Фуко. Его мысль и личность. – С.- Пб : «Владимир Даль», 2013.
5. Власть: очерки современной политической философии Запада. – М. :Наука, 1989.

6. Зименкова Т. В. Никлас Луман глазами коллег // Журнал социологии и антропологии, 1999. – Т. 2, Вып. 1.
7. Кирилюк Ф. М. Новітня політологія: Навчальний посібник. – Київ : «Центр учбової літератури», 2009.
8. Крозье М. Современное государство – скромное государство // Свободная мысль, 1993. – № 11.
9. Ледяев В. Г. Власть: Концептуальный анализ. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2001.
10. Луман Н. Власть. – М. : Праксис, 2001.
11. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність. Пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2011
12. Миронюк М. Г. Политическая наука в лицах: Путеводитель по научным биографиям и концепциям видных представителей политической мысли. – М. : МОНФ, 2001.
13. Парсонс Т. Система современных обществ. – М. : Аспект Пресс, 1998.
14. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М. : Академический проект, 2000.
15. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість. Пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2011
16. Політична думка XX – початку XXI століть: методологічний і доктринальний підходи. За загальною ред. Н. М. Хоми, Львів : «Новий світ – 2000», 2016 – Т 1.
17. Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции: Краткий справочник. Сост. Е. М. Михайлова – Чебоксары : ЧКИ РУК, 2010.
18. Рахшмир П. Ю. Идеи и люди. Политическая мысль первой половины XX века. 2-е изд., перераб. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001.
19. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М. : Касталь, 1996.
20. Фуко М. Психиатрическая власть. – СПб. : Наука, 2007.

Питання для самоконтролю

1. Концепцію влади Т. Парсонса називають ще концепцією «ненульової суми влади» на протигагу веберівській, яку називають концепцією «нульової суми влади». Пояснить, як ви розумієте це протиставлення?
2. Як визначається роль насильства у концепції влади Т. Парсонса?
3. Досліджуючи феномен бюрократії, М. Крозьє вивів власну концепцію влади в організації. У чому, за М. Крозьє, специфіка бюрократичної влади?
4. Чому, з точки зору Г. Арендт, влада належить не індивідам, а колективам?
5. В чому, за Г. Арендт, різниця між владою і насильством?
6. В чому вбачає Г. Арендт джерела тоталітарної влади?
7. Що, на думку Н. Лумана, є комунікативним кодом, запропонованим владою суспільству?
8. Яка думка Н. Лумана є базовою для побудови власної концепції влади?
9. Яких трансформацій зазнає, за Н. Луманом, вихідний комунікативний код влади в подальшому розвитку суспільства?
10. Самі назви праць М. Фуко мають дещо епатажний характер. Назвіть ці праці і прокоментуйте їх назви.
11. Коли і за яких причин, за М. Фуко, відбувся поворот влади від «символіки крові» до «аналітики сексу»?
12. Як ви розумієте саме поняття «дисциплінарна влада»?
13. За яких умов, за П. Бурдьє, виникає «поле влади» і хто є «гравцями» на цьому полі?
14. Чому акт делегування політичних повноважень певній особі П. Бурдьє називає «магічним»?
15. Як ви розумієте термін «легітимне лицемірство», що використовує П. Бурдьє у своїй концепції?

Розділ 4. КРАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ

4.1. «Політика – це мистецтво неможливого» (Специфіка та ресурси політичної влади)

«Політика – це мистецтво неможливого», – зауважив Вацлав Гавел, в минулому драматург і дисидент, учасник Празької весни 1968 р., що став згодом президентом Чехії, заочно полемізуючи з відомим афоризмом О. фон Бісмарка «політика – це мистецтво можливого». Очевидно, і сам факт руйнації соціалістичного режиму в Чехії, що навесні 1968 року здавалось неможливим, і зміна долі самого Гавела від дисидента до президента привели його до висновку, що політика здатна робити те, що багатьом здається неможливим.

Цей афоризм не суперечить суті політичної влади, яка, на відміну від інших форм впливу, характеризується цілеспрямованістю, або інтенціальністю (від латинського «intencio» – «прагнення», «намір», «мета», «спрямованість думки або дії»).

Як зауважує американський політолог П. Морріс, при ототожненні влади з впливом на поведінку виникають парадокси: «... потерпілий від пограбування, що необережно показав грабіжникові туго набитий гаманець, вважався б здійснюючим владу над тим, хто його пограбував». П. Морріс пише: «... на відміну від "впливу", "влада" зовсім не пов'язана з впливом на щось; вона пов'язана з досягненням чогось, а це щось інше».

Політична влада визначається як спосіб встановлення регульованих суспільних відносин шляхом централізації функції примусу. Політична влада інституційна, тобто пов'язана з функціонуванням державних інститутів.

Політична влада спрямована на управління процесами, які стосуються суспільства в цілому і зачіпають інтереси великих соціальних груп.

У чому перевага централізації примусу? У тому, що воно робить відносини панування і підпорядкування передбачуваними, стійкими.

У чому недолік? При централізованому примусі завжди зберігається небезпека узурпації влади.

Ознаки політичної влади:

1) суверенність, тобто монополізація права на прийняття рішень і застосування сили на певній території;

2) верховенство – обов'язковість виконання рішень центральних органів влади для місцевих органів влади;

3) моноцентризм – наявність одного центру прийняття рішень на відміну, наприклад, від ринкової економіки;

4) публічність – тобто прийняття рішень в ім'я соціально значущих цілей і можливість контролю за діями влади з боку суспільства;

5) легальність – тобто здійснення своїх повноважень в рамках законів, право на застосування насильства в строго визначених рамках;

6) легітимність – це згода громадян з існуванням тієї чи іншої влади, правомочність її, лояльність та підтримка з боку громадян.

Поняття суверенності як вихідне для характеристики політичної влади ввів Ж. Боден в роботі «Шість книг про республіку» (1576), визначаючи суверенність як абсолютну і довічну владу в державі, яка належить монарху. Монарх дає підданам закон без їх згоди і відповідає лише перед Богом. Тобто влада абсолютна, безмежна, незалежна, невідчужувана, безперервна.

Сучасний дослідник Р. Арон зауважує: «Абсолютний суверенітет відповідає честолюбству королів, які прагнули звільнитися від обмежень, що ці середньовічні пережитки накидали церква і імперія. Одночасно він дозволяв засуджувати привілеї посередників – феодалських сеньйорів, регіонів, міст, корпорацій – привілеїв, які мали все більше підстав, коли воля монарха ставала єдиним джерелом прав і обов'язків ... Поділена суверенна влада є, так би мовити, своєрідним протиріччям, приблизно як квадратне коло».

Ця обставина піднімає питання про персоналізацію влади. Особливої гостроти це питання набуває в критичні періоди розвитку

(криз і революцій). Але якщо в плюралістичних суспільствах роль лідерів врівноважується дисперсією влади, то в тоталітарних приймає форму тиранії.

Інтенціональність політичної влади великою мірою залежить від ресурсної складової. У концепції «обміну ресурсами» П. Блау, Д. Хікон визначають поняття ресурсу наступним чином: «Ресурс – це атрибут, обставина або благо, володіння яким збільшує здатність впливу його власника на інших».

Инфра-ресурси – атрибути, обставини і блага, якими володіє суб'єкт до того, як використовує їх для досягнення конкретних цілей. А інструментальні ресурси – ті, що задіяні в процесі досягнення цілей. Тобто ресурси виступають як умови досягнення цілей, так і засоби їх досягнення. Тому в політиці важливе накопичення, концентрація ресурсів.

Політичними ресурсами можуть бути тільки соціально значущі засоби або блага, тобто значущі для багатьох. А соціально значущими стають засоби або блага, які обмежені і важкодоступні.

У роботі «Метаморфози влади» американський дослідник Е. Тоффлер наводить японську легенду про «сеншу-но янджи» (три священних речі), даних богині Сонця Аматерасу-омікамі: меч, дорогоцінний камінь і дзеркало, які аналогічні трьом основним видам політичних ресурсів.

У роботі «Порівняльний аналіз складних організацій» Амітай Етционі стверджує, що будь-яка організація може бути проаналізована з точки зору співвідношення застосовуваних в ній примусових, утилітарних і соціально-нормативних способів соціального регулювання.

Відповідно, політичні ресурси умовно поділяються на три основні групи: примусові (силові), утилітарні (корисні), нормативні (морально-правові).

Використовуючи іншу типологію, розрізняють також економічні, соціальні, демографічні, інформаційні ресурси.

Часто використовується поняття «адміністративний ресурс», яке можна визначити як ресурс-обставина, тобто використання

тимчасового владного статусу для впливу на результати політичної боротьби.

4.2. «Я обираю свободу Норильська і Воркути» (Форми політичного впливу)

Сьогодні часто використовують поняття «м'яка влада», протиставляючи її «жорсткій владі», маючи на увазі під цим протиставленням певні пріоритети засобів, що використовує сучасна влада в демократичних країнах. Тому доречно зупинитися на різноманітті форм владного впливу з точки зору пріоритетного використання тих чи інших ресурсів влади.

Поняття «влада» як "сила" використовується для позначення впливу на фізичну сторону об'єкта, на його тіло, тобто в значенні "фізична сила".

Однак, поняття цілком можна застосувати і до впливу не тільки на тіло, але і на психіку об'єкта, тобто може використовуватися і в значенні "психічна сила", яка має аналоги навіть у тваринному світі, коли ми використовуємо метафору «удава та кролика».

Про використання «психічної сили» можна, зокрема, казати при використанні гіпнозу, різноманітних психотропних препаратів. Про вплив «психічної енергії» ми кажемо, характеризуючи харизматичних політиків.

Влада як сила передбачає використання негативних санкцій. При здійсненні влади в формі сили об'єкт позбавляється можливості вибору і у нього немає альтернативи підпорядкуванню.

Американський політолог Д. Істон проводить розмежування між застосуванням сили і використанням загрози застосування сили:

«Я розрізняю силу і загрозу сили. ... Є велика різниця між реальним виключенням людини з політичної системи шляхом її тюремного ув'язнення і загрозою тюремного ув'язнення. У разі тільки загрози, людина може бути схильною підкоритися, ... тоді як при використанні сили вона продовжує відмовлятися коритися рішенням влади, але змушена з ними змиритися».

Тобто при загрозі сили у людини залишається можливість вибору: не підкоритися навіть перед загрозою сили. Саме такий сенс має рядок з пісні відомого за радянських часів барда О. Галича: «Я обираю свободу Норильська і Воркути», тобто обираю «свободу» в місцях заслання радянських дисидентів, але не відмовляюся від своїх переконань.

Влада як спонукання має на увазі небажання об'єкта слідувати команді суб'єкта без зовнішнього стимулу, запропонованого суб'єктом. Але якщо при примусі підпорядкування досягається за допомогою загрози прийняття негативних санкцій, то спонукання пов'язано з обіцянкою винагороди (позитивними санкціями). Примус асоціюється з насильством, а спонукання – ні.

Окремим випадком спонукання є маніпуляція. Д. Істон визначає маніпуляцію наступним чином: "Коли Б не усвідомлює наміри А впливати на нього, а А здатний змусити Б діяти у відповідності до своїх бажань, то ми можемо сказати, що маємо справу з випадком маніпуляції".

У маніпуляції суб'єкт може впливати на об'єкт і без вираження своїх побажань щодо діяльності об'єкта. Маніпуляція може мати місце навіть в ситуаціях, коли об'єкт не знає про саме існування суб'єкта. По-перше, шляхом селектування інформації, що надходить об'єкту, наприклад, приховуючи важливу інформацію, недоступну об'єкту з інших джерел. Цей вид маніпуляції проявляється в рекламній діяльності та багатьох формах політичної пропаганди, при поширенні чуток.

Інший її вид пов'язаний зі здатністю суб'єкта змінювати оточення об'єкта. Керуючі промисловими підприємствами маніпулюють поведінкою робітників за допомогою коригування службових інструкцій, системи нарахування заробітної плати, стимулів і т. д. Також прикладом даного виду маніпуляції є зміна цін, здійснювана торговими компаніями, розташування товарів на полицях магазинів і супермаркетів.

Влада авторитету не має на увазі обов'язковий зовнішній конфлікт, хоча внутрішній може бути присутнім. У об'єкта

зберігається вибір – прийняти позицію або аргументи суб'єкта чи ні, і цей вибір не обмежений ні загрозою негативних санкцій, ні мотивується зовнішніми стимулами.

Існує два основні підходи в розумінні авторитету. Перший підхід розуміє авторитет як право командувати. Авторитет розглядається як властивість (приналежність) закону, статусу, установи, положення в суспільстві.

Люди мають авторитет, оскільки займають якесь місце чи посаду в певній системі. У цьому сенсі авторитет належить як би не людям, а їх позиції, статусу.

Інший підхід розглядає авторитет, який впливає зі знання, вміння, експертизи або якихось інших якостей, якими володіє суб'єкт. Думки і розпорядження тих, хто володіє таким авторитетом, є правильними, обґрунтованими, вагомими і люди підпорядковуються їм, як в силу їх довіри до джерела ("довіру без дискусії"), так і в силу власних переконань.

Обидва види авторитету залежать від цінностей і переконань тих, хто бере участь в авторитетному відношенні. *А* володіє авторитетом почасти тому, що *Б* має відповідні цінності, що сприяють його переконанню в тому, що *А* має авторитет.

4.3. «Оголена влада» (Дилема легітимності і ефективності політичної влади)

Легітимність (від латинського «legitimus» – «законний», «узаконений») визначається як згода громадян з існуванням тієї чи іншої влади, лояльність та підтримка влади з боку населення. Історія поняття легітимності сходить до середніх століть, коли складається розуміння легітимності як згоди із звичаями, традиціями і встановленими нормами поведінки. Переважно легітимність трактувалася як право посадових осіб діяти відповідно до звичаїв.

Але вже близько XIV століття поняття легітимності набуває зв'язку з розвитком місцевого самоврядування в Італії і вживається в сенсі правомочності виборної влади. У класичному розумінні поняття

сформувалося на початку XIX століття в зв'язку з реставрацією монархії після узурпації влади Наполеоном.

Теоретичною основою стала типологія легітимності влади М. Вебера, який описує три основних типи легітимності: традиційний, харизматичний, раціонально-легальний.

Стосовно першого автор пише: «... це авторитет «вічно вчорашнього»: авторитет моралі, освяченої споконвічною значимістю і звичною орієнтацією на її дотримання..., традиційне панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу».

Стосовно другого типу: «...авторитет надзвичайного особистого дарунка (харизма), повна особиста преданність і особиста довіра, що проявляється за наявності якостей вождя у якогось людини: откровення, героїзму та інших..., харизматичне панування, як його здійснює пророк, або – в області політичного – обраний князь-воєначальник, або обраний загальним голосуванням видатний демагог і політичний партійний вождь».

Стосовно третього типу: «... це панування в силу «легальності», в силу авторитету легального установлення і ділової компетентності», обґрунтованою раціонально створеними правилами, тобто орієнтацією на підпорядкування при виконанні встановлених правил..., панування в тому вигляді, в якому його здійснюють сучасний «державний службовець» і всі ті носії влади, які схожі на нього в цьому відношенні».

Слабка легітимізуюча сила легального панування змушувала Вебера висувати ідею «плебісцитарної демократії вождя». Сенс цієї форми – диктат волі харизматичного вождя, закріпленої парламентськими рішеннями.

У концепції Д. Істона поняттю легітимності відповідають поняття «підтримки» і «довіри». Концепція Д. Істона ґрунтується на порівняльному аналізі сучасних політичних систем і підкреслює відмінність основ легітимації в різних країнах.

Д. Істон виділяє три типи легітимності:

а) ідеологічна легітимність: віра в існуючі політичні принципи і цінності, на які спирається влада, і то, якою мірою сама влада їх дотримується;

б) структурна легітимність: підтримка механізму здійснення влади, її структурної організації, співвідношення між гілками влади, дотримання політичних норм і правил;

в) персоналістська легітимність: визнання і моральне схвалення народом людей, які здійснюють владу, не обов'язково харизматичних особистостей, але ідентифікованих як «свої».

Д. Істон розрізняє також три форми легітимності: «народна», «зовнішня» і «для себе». Народна означає підтримку еліти з боку суспільства. «Зовнішня» – міжнародне визнання режиму. «Для себе» являє собою набір ідеологем, за допомогою яких еліта обґрунтовує владу в своїх власних очах.

Французький політолог Жан-Люк Шабо виділяє чотири типи легітимності:

1) демократична легітимність відповідає волевиявленню більшості керованих, але породжує проблеми, пов'язані з механізмом функціонування демократії;

2) технократична легітимність узгоджується зі здібностями управителів, що виражаються в сучасному суспільстві у володінні правом, ораторськими здібностями і акторськими навичками;

3) ідеологічна легітимність пов'язана із спрямованістю влади на вдосконалення соціальної дійсності;

4) онтологічна легітимність виражає розуміння порядку як норми буття, а смерті вождя як початку анархії і хаосу.

Своєрідна точка зору на проблему легітимності влади належить Б. Расселу. Рассел розглядав легітимність як психологічне явище на відміну від легальності, яка має нормативно-правове обґрунтування і використовував поняття: «традиційна легітимність», «революційна легітимність», «оголена влада».

Характеризуючи першу, Рассел писав: "Традиційна влада на своєму боці має силу звички, вона майже несвідомо пов'язана з

релігійними і квазірелігійними віруваннями, які допускали, що опиратися владі аморально і гріховно».

"Коли традиційній владі настає кінець, вона може бути замінена не оголеною революційною адміністрацією, що управляє з добровільної згоди більшості або значної меншості ... Я називаю владу революційною, якщо вона залежить від великої групи, об'єднаної віруваннями, програмою, світовідчуттям, такими, як протестантизм, комунізм, націоналізм ", – пояснює Рассел стосовно другого поняття.

Легальну, але не легітимну владу Б. Рассел називає «оголеною». На думку автора, втрата традиційної легітимності без заміни революційною створює, "оголену владу": вона носить військовий характер і може приймати форму як внутрішньої тиранії, так і примусового підпорядкування іноземним завойовникам.

У більшості «оголена влада» ґрунтується на ресурсному компоненті – зброї, багатстві, технічній перевазі, фанатизмі. "Оголеність" влади відносна. «У демократичній державі влада уряду не оголена щодо опозиційних партій, але оголена щодо переконаного анархіста. Аналогічно, де гоніння на релігійні погляди, влада Церкви оголена щодо єретиків, але не щодо ортодоксальних грішників», – пояснює дослідник.

У сучасній політиці виміри легітимності проводяться за допомогою соціологічних опитувань, експертних оцінок рішень уряду, голосування на ток-шоу. Але і без спеціальних замірів про делегітимацію влади свідчать такі сімптоми, як соціальна апатія, зростання тіньової економіки, пожвавлення криміналітету, наростання протестних настроїв («коли маси рвуться до політики», за висловом В. І. Леніна).

До засобів зміцнення легітимності влади відносять:

1. Зміну системи законодавства (конституції) і реформування органів державного управління, відповідно до нових вимог.

2. Наближення політичної системи до традицій, культурно-історичних особливостей суспільства. Наприклад, ідеологічна легітимізація комуністичного режиму йшла двома шляхами:

а) витісненням всіх чужих комуністичній ідеології поглядів;
б) пристосуванням самої ідеології до реальностей і традицій російського суспільства.

Про особливості російського комунізму М. Бердяєв писав: «Він скористався властивостями російської душі ..., її релігійністю, її догматизмом і максималізмом, її шуканням правди і царства Божого на землі, її здатністю до жертв і терплячому несенню страждань ..., скористався російським месіанством, що завжди залишається, хоча б у несвідомій формі, російською вірою в особливі шляхи Росії ... Він заперечував свободи людини, які і раніше не були відомі народу, які були привілеєм лише верхніх культурних шарів суспільства і за які народ зовсім не збирався боротися. Він проголосив обов'язковість цілісного, тоталітарного світогляду, панівного віровчення, що відповідало навичкам і потребам російського народу у вірі і символах, які керують життям».

3. Використання харизматичних рис політичного лідера.

4. Успішне здійснення державних програм (реформування), підтримання законності і правопорядку (боротьба із злочинністю і корупцією).

Цікавий аналіз легітимності Радянської влади проводить О. С. Панарін. На його думку, нелегітимний характер Радянської влади став однією з причин громадянської війни, тому що перші спроби організовано протистояти більшовикам здійснювалися під гаслами захисту «всенародно обраних Установчих зборів».

На думку В. І. Леніна, російська революція стала соціалістичною тільки тоді, коли «вдалося розколоти село», а до того диктатура пролетаріату повинна була змінитися диктатурою пролетаріату і селянства, що вимагало пошуку угод з іншими соціалістичними партіями.

Слід, вважає О. С. Панарін, говорити про певну економічну ефективність радянського комуністичного режиму, яка ґрунтувалася на примусі до праці, наявності дешевої робочої сили і багатих природних ресурсах.

Згодом стала виявлятися корупція і розкладання партійно-державного апарату, що завжди є симптомом делегітимізації режиму. Остаточна делегітимізація сталася, коли гласність зруйнувала систему міфів, на яких трималася офіційна ідеологія, а «перебудова» підтвердила економічну неефективність системи, яку вже не можна було реформувати.

Але не завжди ефективність влади досягається засобами, які мають підтримку і довіру з боку більшості населення, тобто підривають довіру до влади. Ефективність влади, яка розуміється як її здатність до досягнення поставлених цілей, може проявлятися в досягненні владою цілей, що не відповідають актуальним очікуванням більшості, але здаються першочерговими для діючої влади, наприклад, у випадку «шокової терапії» або підтриманні правопорядку силовими засобами.

При цьому дилема: пріоритет ефективності або легітимності влади не має однозначного вирішення. Необхідність пріоритету ефективності влади вдавнину вперше була усвідомлена в Китаї легістами. Шан Ян, давньокитайський мислитель, засновник школи легістів, багаторазово підкреслював, що в зразково керованій державі має бути багато покарань і мало нагород. «Тому в державах, які прагнуть до панування в Піднебесній, кожним дев'яти покаранням відповідає одна нагорода, а в державах, приречених на розчленовування, кожним дев'яти нагородам відповідає одне покарання», – писав мислитель.

Пріоритет ефективності влади в європейській думці найбільш рельєфно відображений в творчості Н. Макіавеллі. За висловом німецького політолога П. Ноака, Н. Макіавеллі «катапультував» етику із сфери владних відносин. Макіавеллі писав у «Государі»: «Проявляти чесноту на практиці не допускають обставини людського життя, государ повинен лише домагатися репутації добродісного правителя і уникати вад». «Нехай звинувачують його вчинки, аби виправдовували результати. І він завжди буде виправданий, якщо результати будуть хорошими», – писав Макіавеллі.

Заснована на песимістичній антропології (ідеї про людину як невдячну істоту) концепція Макіавеллі співзвучна з ідеєю людини як егоїстичної, віроломної істоти, схильної до насильства над ближніми у Т. Гоббса. Образ Левіафана – це образ чудовиська, який втілює абсолютну державу і абсолютну владу з нерозділеним і невідчужуваним суверенітетом. Образ Бегемота уособлює у Гоббса неефективну парламентську владу, а релігійні догми прагматичний Т. Гоббс розглядає, «як гіркі, але цілющі пігулки, які потрібно ковтати, не розжовуючи». «Люди і зброя, а не слова і обіцянки, надають законам силу і владу», – наполягає Т. Гоббс.

Дилема ефективності та легітимності влади проходить і через історію американської політичної думки. Т. Джефферсон у інавгураційній промові 1801 року казав: «Що нам потрібно, щоб стати щасливим і процвітаючим народом? Мудрий і турботливий уряд, який буде утримувати людей від заподіяння взаємної шкоди, а в інших справах дасть їм волю розвивати свою працездатність і самовдосконалення, і не буде забирати хліб з рота працівника, який його заробив. У цьому полягає суть хорошого уряду ... ».

Його авторитетний опонент О. Гамільтон вважав інакше: «Енергійність виконавчої влади слід вважати основним елементом, що визначає здоровий уряд ... Енергійність є найнеобхіднішим елементом виконавчої влади притому, що сама ця влада повинна знаходитись в одних руках».

Пріоритет ефективності чи легітимності влади значною мірою виражається в пріоритеті функцій виконавчої або законодавчої гілок влади, пріоритеті загальнодержавницьких або партійно-політичних інтересів для певних політичних лідерів.

Так, Шарль де Голль, що категорично виступав проти панівного «режиму партій», зокрема, писав: «Я не люблю соціалістів, тому що вони не є соціалістами. Я не люблю членів партії «Народно-республіканський рух» тому, що вони є членами цієї партії. І я не люблю моїх прихильників, тому що вони люблять гроші».

Сучасний дослідник О. С. Панарін виділяє три історичні парадигми ефективності влади.

Ліберально-представницька класика, яка виходить із розуміння «природного стану» людини: влада ефективна, якщо вона виконує замовлення громадянського суспільства і його груп; влада не повинна мати власної волі (це означало б узурпацію волі громадянського суспільства), її справа виступати з заповненням (імперативним) мандатом.

У модернізаційній парадигмі, характерній для суспільств «наздоганяючого розвитку», «природний стан» як раз визнається найменш задовільним: ефективність влади оцінюється по тому, наскільки вона здатна організувати процес соціальної модернізації і керувати ним; влада виступає в ролі «наставника» суспільства і бере на себе функції «соціальної інженерії».

У постмодерністській скептичній парадигмі не вірять ні в історичну необхідність, ні в універсалії прогресу: ефективність влади виступає як кредо професіоналів, які вміють красиво вести гру за критеріями, прийнятими в середовищі політичних професіоналів; влада виступає як акціонерне підприємство, учасниками якого є власники владного капіталу – можливості чинити тиск і створювати напруженість; влада ділиться не за голосами виборців, а за «капіталом», «капіталом владного тиску», в рамках якого зв'язки з силовими структурами або можливість впливати на позицію преси цінуються не менше, ніж фінанси; ця парадигма супроводжується «емансипацією» влади від тиску з боку ціннісної сфери.

4.4. «Кожна людина, що володіє владою, схильна зловживати нею» (Кратологічні аспекти поділу влади)

Поділ влади, за Халіповим В. Ф., це – «владно-правова теорія і практика, яка відображає розуміння державної влади не як єдиного цілого, а як сукупності різних влад і їх функцій (законодавчої, виконавчої, судової), що здійснюються незалежними один від одного органами».

Аристотель, який перший розподілив владу на законодавчу і виконавчу, спирався на досвід полісної демократії, який не давав ще

прикладів чіткого розподілу гілок влади. Так, наприклад, виконавчу владу ділили «рада 500» і дві колегії: архонтів і стратегів. Представники виконавчої влади, за виключенням стратегів, за часів Перікла отримували грошове винагородження за роботу. Колегії архонтов і стратегів мали право законодавчої ініціативи.

Народні збори, які ще за реформ Солона стали своєрідною «нижньою палатою», що обмежувала повноваження аристократичного ареопагу (зібрання благородних), крім законотворчості, здійснювали ще й контрольну функцію, збираючись раз на місяць для перевірки діяльності влади. При вирішенні особливо важливих питань кворум Народних зборів налічував 6 тисяч чоловік.

Геліея (суд присяжних), яка була своєрідною «верхньою палатою», поряд із судовими функціями також виконувала функцію тлумачення, затвердження і припинення законів у формі судового процесу після попереднього перегляду «радою 500».

У Римі головним державним органом був сенат, який тлумачив закони, делегував осіб у виконавчу владу (консули, претори, намісники, еділи).

Народний трибун (своєрідна опозиція владі) міг накладати вето на постанови сенату, заарештовувати і піддавати публічному допиту будь-яку особу.

Терміном на 18 місяців з числа колишніх консулів призначалися два цензора для перевірки списку сенату і виключення негідних (контрольна функція).

У середні століття протиположністю необмеженої влади монарха була церква, яка мала правом «печалування». Цікаво розглянути сучасні форми взаємодії державної та релігійної влади.

1. В державі існує узаконена панівна або державна церква. Наприклад, у Великій Британії представники англіканської церкви – члени палати лордів, а парламент затверджує рішення церковних соборів і призначає церковних ієрархів.

В 4 статті Конституції Данії читаємо: «Євангельська лютеранська церква є національною датською церквою і утримується державою».

У мусульманських державах церква регулює всі аспекти державного життя, а шариат – основа судової системи.

2. В держави існує конституційне визнання традиційної релігії.

У 3 статті Конституції Греції читаємо: «Панівною в Греції є релігія східно-православної церкви Христової». У другому параграфі Конституції Норвегії читаємо: «Євангельська лютеранська релігія є офіційною релігією держави».

3. В державі конституційно узаконено відділення церкви від держави. Але в останньому випадку існуюча практика багатша за конституційне визначення.

Наприклад, у Польщі в 2012 році скасований Церковний фонд, введений ще комуністичним режимом для підтримки лояльного кліру. Замість цього введений адресний податок 0,3% від прибуткового податку на потреби тієї церкви, якій людина симпатизує. Вважається, що 45% реально віруючих можуть компенсувати 30 млн. доларів щорічного відрахування держави.

У лютеранських країнах на кшталт Швеції податком за замовчуванням обкладається все населення. У Німеччині такий податок є добровільним, сплачується при наявності відповідної позначки в податковій декларації, сплачується окремо від інших податків. В Італії, Іспанії, Ірландії збережена свобода совісті, але податок платять 90% громадян від загальної суми сплачених податків.

В цілому по Європі (Австрія, Британія, Німеччина, Данія, Ісландія, Італія, Норвегія, Швеція, Фінляндія) на цю статтю відрахувань припадає від 1% (Австрія) до 10% (Італія) доходів громадян. У мусульманських країнах на податок припадає 2,5% доходів громадян.

У Європі початок практики поділу влади відноситься до 1215 року, коли була прийнята «Велика хартія вольностей»: рада з 25 баронів наділялася правом «примушувати і тіснити» короля «всіма способами, якими тільки може». У 1265 році коаліція лицарів і городян на чолі з Симоном де Монфором утворила станові збори –

парламент, що перетворився з 1295 року на постійні законодавчі збори, а в XIV столітті став двопалатним.

Але спочатку парламент не був тільки законодавчим органом. В середині XIII століття французький король Людовик IX (Святий) провів три реформи: судову, військову і монетну з метою послаблення повноважень васалів короля. Відповідно до першої створювалася верховна судова палата, яку стали називати парламентом, де судочинством займалися легісти – професійні юристи, люди незнатного походження.

Такі окремі аспекти європейської практики розподілу влади. Теорія ж починається з Джона Локка (1632 – 1704), який сформулював розподіл на законодавчу, виконавчу (включаючи судову) і федеральну (для міжнародних стосунків) гілки влади, обмежуючи релігійний вплив на суспільство, в тому числі і на виховання.

Класичне формулювання трьох основних гілок влади запропонував Шарль Монтеск'є (1689 – 1755) у праці «Про дух законів»: «Політична свобода має місце лише при помірних правліннях. Однак ... вона буває в них лише тоді, коли там не зловживають владою. Це відомо вже з досвіду віків, що кожна людина, що володіє владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне належної їй межі ...

Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну ... Якщо влада законодавча і виконавча будуть поєднані в одній особі чи установі, то свободи не буде ... Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відділена від влади законодавчої і виконавчої ... Все загинуло б, якби в одній і тій ж особі або установі, складеної з сановників, з дворян або простих людей, були з'єднані ці три влади ... ».

Ш. Монтеск'є не був республіканцем. З приводу республіки Ш. Монтеск'є писав: "В монархії закони охороняють державний устрій або пристосовуються до нього, так що тут принцип правління стримує государя; в республіці ж громадянин, який заволодів

надзвичайної владою, має набагато більше можливостей зловживати нею, оскільки тут він не зустрічає протидії з боку законів, які не передбачили цієї обставини ".

На думку Монтеस्क'є, виконавча влада, що володіє посадами, скарбницею, військовою силою, схильна до розкладання, схильна до сваволі і зловживань, а тому потребує приборкання і повинна бути підзвітна владі законодавчій. Якщо Локк підкреслював верховенство законодавчої влади, розглядав її як гаранта єдності державної влади в цілому, то Монтеस्क'є вважав поганим вплив будь-якої влади, хто б нею не користувався: посадова особа або представницькі збори.

У систему стримувань і противаг Монтеस्क'є включає: терміновість повноважень, незалежність суддів, право вето, право розпуску парламенту, відповідальність посадових осіб перед представницьким органом. Юридичні або політичні механізми вирішення можливого конфлікту між гілками влади мислитель не передбачив.

Вчення про розподіл влади знайшло своє продовження і розвиток в працях великого французького філософа Жан-Жака Руссо (1712 –1778). Руссо жив у XVIII столітті, коли панувала доктрина абсолютної влади Ж. Бодена, Г. Гроція, Т. Гоббса і коли абсолютна монархія Людовика XIV, як думали філософи-просвітителі, творила чудеса.

Руссо – прихильник єдиної влади, яка належить одному органу, який би і законодавствував, і керував. Однак у французького просвітителя це влада не абсолютного монарха, а влада "самодержавного" народу. На думку французького вченого, суверенітет невідчужуваний, єдиний і неподільний.

Виходячи з цього, він в різких словах і іронічно відкидає як безглузду теорію розподілу влади, порівнюючи Монтеस्क'є з японським фокусником, який на очах у глядачів розсікає немовля на частини, підкидає їх до верху і ловить в свої обійми неушкоджену дитину.

Законодавство у Руссо тісно зливається з суверенітетом. Це воля всього суверенного народу, і тому повинна регулювати питання

загального характеру, що стосуються всіх. Руссо бачив принципову відмінність між законодавчою і виконавчою владою. Виконавча влада як сила політичного організму встановлюється рішенням суверенного народу, а тому виступає тільки в якості його довіреного слуги.

Народ доручає здійснення цієї влади конкретним уповноваженим особам, які мають діяти в суворих рамках закону і підлягають невсипущому контролю з боку верховної законодавчої влади. Більш того, повноваження виконавчої влади зникають самі собою, як тільки народ на законній підставі збирається як суверен для ведення громадських справ.

На противагу Монтеск'є, Локку, Руссо багато європейських мислителів висували вчення про єдність державної влади (Ж. Боден, Г. Гроцій). Так, Т. Гоббс не виключав навіть диктаторську форму правління, маючи на увазі досвід О. Кромвеля, який став лордом-протектором, що володів законодавчою владою (разом з парламентом), виконавчою (разом з державною радою), мав вплив на судову владу.

Теорія розділу влади стикається і з практичними проблемами, вирішити які непросто. Наприклад, у революційній Франції влада позбавила суди права припиняти державне рішення під приводом поділу політичної та судової влади. Наполеонівська правова реформа взагалі локалізувала сферу дії судової влади приватними відносинами громадян, тобто вивела державну владу з-під судового контролю.

Існує також тенденція поділу влади між легальними відкритими структурами і прихованими, хоча і легальними. Цей поділ відбувається двояким чином:

1) приховані дії легальних організацій (негласні розпорядження, накази, рішення, закулісна боротьба тощо);

2) довгостроково існуючі організації (органи безпеки, розвідки і інші), справжня роль яких в політиці прихована іноді і від формальних суб'єктів влади.

Вирішальне значення в системі розподілу влади має введення конституційного контролю за діяльністю державних органів — Конституційний суд.

Родоначальник французького лібералізму Б. Констан (1767 – 1830) розробив концепцію про чотири влади. Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову) слід доповнити ще однією, яка дбала б про безконфліктне, узгоджене функціонування інших влад. "Четверту владу» він вважав за необхідне надати королю для того, щоб усувати конфлікти і згладжувати зіткнення між трьома іншими владами. Тому він назвав її миротворчою або врівноважуючою владою.

Конституції Нікарагуа (1987), Колумбії (1991) виходять з існування чотирьох гілок влади: додатково названа виборча влада, яка виражає інтереси громадян, що володіють виборчим правом і складають виборчий корпус.

Своє організаційне втілення ця гілка влади знайшла в створенні спеціальних виборчих трибуналів (судів), які одночасно виконують роль виборчих комісій і розглядають спори про прямі вибори в держоргани.

Як четверту гілку влади виділяють також установчу владу. Ця гілка влади розуміється як повноваження на встановлення конституційних засад суспільного і державного ладу, наприклад, установчими зборами, шляхом референдуму. В цьому випадку установча влада, що в основі належить народу, здійснюється такими зборами або корпусом виборців.

Близькою до установчої влади можна вважати і «плебісцитарну владу» (від латинського «plebiscitum» – «рішення народу») або референдум (від латинського «referendum» – «те, що має бути повідомлено»). Установча влада – синонім оновлення владних структур. У числі гілок влади, наприклад, Конституція Алжиру називає установчу владу.

Цікавою китайською моделлю поділу влади стала «Конституція п'яти влад» Сунь Ятсена (1866 – 1925). Відповідно до цієї Конституції (1911 року) державна влада в Китаї підлягала поділу на п'ять гілок («юанів»): законодавчу, виконавчу, судову, контрольну та екзаменаційну.

Контрольний та екзаменаційний юані повинні були здійснювати контроль народу через своїх представників ("непрямий контроль") за діяльністю перших трьох юанів.

Разом з тим Сунь Ятсен вважав, що народ необхідно наділити і "прямою владою" через так звані "чотири права народу" (право обирати, право відкликати, право ініціативи і право референдуму).

У самій концепції Конституції помітний вплив традиційних китайських політичних поглядів, до чого можна віднести виділення в якості самостійної гілки екзаменаційної влади – прямої спадкоємиці шеньши.

Вченим в Китаї вважався той, хто завчив напам'ять твори класиків давнини і опанував мертву мову – веньянь. Шеньши виступали екзаменаторами мандаринів (без складання іспитів останні не могли бути підвищені на посаді).

У Франції всі колишні президенти входять до складу Конституційної Ради довічно. У Франції Президент виконує і контрольні функції за допомогою того, що призначає членів Вищої ради магістратури і є його головою. Даний орган здійснює дисциплінарну владу стосовно суддівських працівників.

У ряді випадків контрольна влада закріплюється в конституціях: наприклад, в конституції Алжиру (1976 року) передбачено здійснення контрольної влади Генеральним контролером республіки. Контрольна влада спрямована на посилення контролю за різними сферами життя (особливо бізнес, банки, правосуддя).

У Греції (одній з найбільш корумпованих країн Європи) в 2012 році прем'єр заснував Генеральну інспекцію (службу перевірки органів влади), підпорядковану безпосередньо парламенту. Тільки за один рік інспекторами розглянуто 1519 випадків корупції, відсторонені від роботи 100 вищих чиновників, экс-міністр оборони Акіс Цхохадзопулос сів у в'язницю на 20 років, а 10 чоловік потрапили під суд.

Існує також поняття «представницька влада», яка розуміється не лише як виборна, що виражає чийсь інтереси. В іншому розумінні «представницька влада» має сенс уповноваження від якоїсь гілки

влади для вирішення будь-яких спеціальних питань або почесне представництво від держави в цілому або його окремих структур.

Поширене поняття «четверта влада» – образне осмислення і оцінка в сучасному житті засобів масової інформації, які за силою впливу на людей практично висунулися в один ряд з трьома державними гілками влади.

Поняття з'явилося в середині ХІХ століття (його народження пов'язується з ім'ям письменника О. Бальзака) і відобразило появу масового попиту на друковане слово, який дозволяв професійно займатися збором і розповсюдженням інформації.

У сучасній політиці використовується більш широке поняття – медіакратія. Суть в тому, що сучасна політика є медіатизованою, тобто просування до влади і її збереження сьогодні неможливо без активної участі ЗМІ, які самі перетворюються в медіакорпорації, медіахолдингі, тобто потужні комерційні структури, що мають власні бізнес-інтереси. Це підриває довіру до традиційних ЗМІ, а суспільний інтерес переміщається в сферу інтернет-комунікації.

О. С. Панарін виділяє як вкрай актуальні сучасні проблеми розподілу влади, зокрема:

1. Відділення політичної демократії від соціальної демократії. Сучасна політична демократія відрізняється нечутливістю до соціальної демократії, що стосується, з одного боку, соціальної захищеності незаможних, з іншого, – участі рядових "непрофесіоналів" в рішеннях, що прямо зачіпають їх долю.

Система "представницької демократії", заснована на поділі влади, насправді передбачає одне приховане дійсно кардинальне розподілення: між народом, позбавленим права на політичну самодіяльність в тих чи інших формах прямої, партиципаторної демократії, і політичною номенклатурою – професійними гравцями політики. Така, як вважається, ціна політичної стабільності, що гарантує суспільство від ексцесів вуличного насильства, масових безладів, сутичок і барикад.

Позитивним прикладом в цьому сенсі є те, що, наприклад, в США правова система не передбачає поділу на громадянське і

державне право: держава трактується як "приватна особа" поряд з іншими приватними особами. Ось чому американський суддя, відкриваючи засідання, нерідко вимовляє святотатську за мірками іншої політично-правової культури фразу: "Джон Сміт проти Сполучених Штатів Америки».

З'єднання правової ідеології з громадянським рухом дає вражаючі результати. Зацікавленість адвокатів, які захищають інтереси своїх підопічних, забезпечується їх часткою в разі виграного процесу (в іншому випадку їх послуги не оплачуються). Така система дозволяє навіть найменш забезпеченим і впливовим групам населення атакувати могутні центри влади.

2. Відділення політичної влади від економічної. Сьогодні монополія держави на насильство безсоромно порушується. Коли мова йде про те, щоб зобов'язати несумлінного партнера до дотримання заздалегідь обумовлених зобов'язань, всі звертаються не до державних служб, а до дублюючих їх приватних криміногенних "корпорацій насильства".

Роздержавлення влади – перетворення її з продукту, що не продається, що належить виборцю як політичному суверену, в товар, який має ходіння на «ринку» нелегально зажаданих і оплачуваних політичних рішень.

3. Відділення політичної влади від духовної (ідеологічної). Справа політика – соціальні практики і технології, які повинні бути не стільки ідеологічно чистими, скільки доцільними і ефективними.

Етика духовної влади категорично вимагає від кліру ні в якому разі не догоджати носіям політичної влади, не підлабузнюватися перед ними, а керуватися виключно своїм моральним натхненням, почуттям вищої справедливості і служінням ідеалу. На відміну від кліру сучасний політик відповідає не за стан душ, а за реальний устрій наших справ, дбайливе ведення яких вимагає граничної тверезості, а іноді і скептичного ставлення до чергового «натхнення», що захопило громадськість, бо ідеологічні вчителі завжди згодом можуть послатися на те, що вони "не зовсім це мали на увазі", що буква "великого вчення" все ж була порушена і тому все не вдалось.

Список рекомендованої літератури і джерел

1. Ачкасов В. А., Елисеєв С.М., Ланцов С. А. Легитимация власти в постсоциалистическом российском обществе. – М. : Аспект Пресс, 1996.
2. Грачёв М. Н. , Ирхин Ю. В. Актуальные проблемы политической науки. – М. : Экономическая демократия, 1996.
3. Грин Роберт. 48 законов власти и обольщения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.litres.ru/robertgrin/48-zakonov-vlasti-134232/>
4. Данилов А. Н. Социология власти: теория и практика глобализма. – Минск : Университетское, 2001.
5. Добролюбов А. И. Власть как техническая система: О трёх великих социальных изобретениях человечества. – Минск : Наука и техника, 1995.
6. Зотова З. М. Власть и общество: проблемы взаимодействия. – М. : ИКФ «Омега-Л», 2001.
7. Исаев И. А. *Politica hermetica*: скрытые аспекты власти. – М. : Юрист, 2002.
8. Ледяев В. Г. Власть: Концептуальный анализ. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 2001.
9. Лесков В. Г. Знание и власть: Синергетическая кратология. – М. : Синтег, 2001.
10. Локк Дж. Два трактата о правлении. В кн. Дж. Локк. Сочинения в 3-х тт. – Т. 3. – М. : Мысль, 1988.
11. Млечин Л. М. Формула власти. От Ельцина к Путину. – М. : Центрполиграф, 2002.
12. Монтескье Ш. Л. О духе законов. – М. : Мысль, 1999.
13. Панарин А. С. Политология : Учебник. Изд. 2-ое. – М.: МГУ, 2000.
14. Паречина С. Теории государственной власти. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [royallib.ru.html](http://royallib.ru/html).
15. Разделение властей: история и современность. Спецкурс. Под ред. М. Н. Марченко. – М. : МГУ, 1996.

16. Сапронов П. А. Власть как метафизическая и историческая реальность. – СПб. : «Церковь и культура», 2001.
17. Соколов В. Н., Ханеев С. Е. Власть. Политика. Массы. – Одесса : «Маяк», 2002.
18. Тищенко П. Д. Биовласть в эпоху биотехнологий. – М. : ИФ РАН, 2001.
19. Тополянский В. Д. Вожди в законе. Очерки физиологии власти. – М. : Права человека, 1996
20. Тоффлер Э. Метеморфозы власти. – М. : «Изд-во АСТ», 2001.
21. Халипов В. Ф. Наука о власти. Кратология: Учебное пособие – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002.
22. Энкельманн Н. Б. Власть мотивации. Харизма, личность, успех. – М. : Интерэксперт, 2012.

Питання для самоконтролю

1. Як визначається «політична влада»? Чим відрізняється, на вашу думку, політична влада від «адміністративної влади», «місцевої влади», «духовної влади»?
2. В чому полягає перевага засобу регулювання суспільних відносин за допомогою централізації функції примусу? І в чому полягає небезпечність такого засобу?
3. В чому, на вашу думку, полягає суверенність політичної влади? Хто вперше і в якому сенсі використав поняття суверенності влади?
4. Чи співпадає розуміння суверенності політичної влади К. Шміттом з поняттям державного суверенітету?
5. Які, за О. С. Панаріним, духовні, організаційні і ресурсні складові політичної влади?
6. Охарактеризуйте ресурсні складові політичної влади. Співставте існуючі типології ресурсів політичної влади з японською легендою про три священі речі, що належали, за легендою, богині Сонця.

7. Як ви розумієте поняття «адміністративний ресурс»? Наведіть приклади використання цього ресурсу влади.

8. В чому, за Д. Істоном, різниця між такими формами політичного впливу, як «використання сили» і «загроза використання сили»?

9. В чому полягає специфіка маніпулювання як форми політичного впливу?

10. Чому авторитет як форма політичного впливу не передбачає застосування ані «негативних санкцій», ані «позитивних санкцій»?

11. В чому полягає «харизматична легітимність влади», за М. Вебером? Яке значення харизматичної легітимності в сучасній політиці?

12. Яка типологія легітимності влади за Д. Істоном?

13. Що таке «онтологічна легітимність» влади, за Ж.-Л. Шабо?

14. Який сенс в поняття «оголена влада» вкладає Б. Рассел?

15. Як ви розумієте ефективність політичної влади? Чи завжди ефективність влади збігається з легітимністю?

16. Які точки зору на пріоритет легітимності чи ефективності влади вам відомі?

17. Які основні історичні парадигми ефективності влади, за О. С. Панаріним?

18. Які точки зору на доцільність розподілу влади та співвідношення між гілками влади вам відомі?

19. Чи існують латентні механізми перерозподілу повноважень гілок влади? Охарактеризуйте їх.

20. Які ще гілки влади, окрім трьох традиційних, вам відомі?

21. Чому, на вашу думку, Р. Арон вважав «поділену суверенну владу... своєрідним протиріччям, приблизно як квадратне коло» ?

22. Які сучасні проблеми розподілу влади, за О. С. Панаріним?

ПРАГНЕННЯ ДО «САМОЦІННОЇ ДРАМАТУРГІЇ БУТТЯ» (Замість висновків)

Наприкінці хотілося б акцентувати власне розуміння влади, яке викристалізовалося у автора після знайомства з різноманітними кратологічними концепціями.

Влада в нашому розумінні є відображенням такої логіки суспільних відносин, в яких постійно присутня нерівність, суперечлива взаємозалежність, добровільне або примусове підпорядкування. А функція управління такою логікою відносин належить політиці, яка не тільки регулює, а й відтворює ці відносини, оскільки сама є привілейованою частиною нерівності, зацікавленою в збереженні свого привілейованого статусу.

Це постійно породжує підозру в підступності і корисливості політиків, ставлячи під сумнів і саму необхідність політики. Наприклад, М. Бердяєв писав, що «політика значною мірою є фікція, яка володіє людьми, паразитичний наріст, що висмоктує кров з людей ...». Е. Роттердамський у «Похвалі глупоті» писав, що «дурість створює держави, підтримує владу, релігію, управління, суд».

Г. Лассуелл визначав політику як мистецтво створення вигаданих цінностей. Але якщо ці вигадки потрібні багатьом (а політика завжди апелює до більшості), значить вони зумовлюють необхідність політики і влади.

За твердженням культуролога В. М. Розіна, ідея пірамід належить давньоєгипетським жерцям, які за допомогою винаходу погребальних пірамід фараонів надали сакральну-символічний сенс державній владі, сформували культ правителя як богорівної істоти.

Це сталося в процесі десинкретизації культури, тобто розкладання ритуально-магічного синкретизму регулювання колективної поведінки в родовій громаді. Диференціації мислення і дії, живого і неживого, поява власне духовного виробництва у вигляді міфотворчості і визначили появу особливого виду діяльності – «обробки людей людьми», де влада стає основним інструментом обробки.

Саме завдяки використанню символічного ресурсу у вигляді міфу, ідеології, іміджу політична влада домагається легітимності, тобто згоди більшості з порядком, який не тільки регулює соціальну нерівність, але й постійно відтворює її. А разом з цим відтворює політику як діяльність, а владу як її інструмент.

Але при цьому не політика породжує владу, а прагнення влади породжує політику, оскільки за влучним висловом М. Фуко, «влада знаходиться скрізь не тому, що оточує все, а тому, що виходить звідусіль». «Мікроб влади» (М. Фуко), «паразитуює» на тому «людському, занадто людському» (Ф. Ніцше), яке М. Бердяєв визначав як «прагнення до самоцінної драматургії буття», а Ф. Достоевський – як «самотійність хотіння»

В соціально диференційованому суспільстві «самотійність хотіння» виражається як боротьба за власні інтереси, які можуть співпадати або не співпадати з інтересами інших. Якщо інтереси значної кількості людей співпадають, вони можуть стати великою соціальною групою. Але щоб стати соціальним суб'єктом соціальної дії, люди мають «назвати себе», самоідентифікуватися.

І тут «послужлива» політика приходить на допомогу. За допомогою ідеології вона, за влучним висловом Л. Альтюссора, «гукає індивідів як суб'єктів», тим самим конституюючи їх. Л. Альтюссор визначав ідеологію як єдність реального та уявного ставлення людини до умов свого існування.

Тобто у свідомості соціального суб'єкта завжди є в наявності «сліпа пляма», захищена від саморефлексії, що не дозволяє винести себе за рамки певного дискурсу без ризику «втратити себе». С. Жижек, що продовжив лаканівський дискурс несвідомого, характеризує ідеологію як «фантазм», як «соціальний симптом», тобто «утворення, сама будівля якого передбачає певне не-знання з боку суб'єкта».

За С. Жижеком, «ідеологічне» не є «хибною свідомістю» соціального буття, але саме це буття – в тій мірі, в якій це буття має підставу в «хибній свідомості».

Поняття «м'яка влада», яке вживається сьогодні для характеристики західних демократій, не повинно вводити в оману. М. Фуко розглядав західну демократію як ефективний механізм управління дискурсом «нормалізації поведінки». Н. Хомський вважає, що більшовизм і фашизм як ідеологічно жорсткі форми корпоративної держави споріднені демократизованому корпоративному варіанту американської держави.

Н. Хомський вважає, що зростання корпоративної пропаганди з метою підриву підвалин демократії поряд з широким розповсюдженням виборчого права і зростанням корпорацій відносяться до трьох основних політичних феноменів ХХ століття.

Можна припустити, що і М. Фуко, і Н. Хомський намагалися проаналізувати метаморфози влади, в нескінченності яких і полягає її «нез'ясовність».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ЗІ СПЕЦКУРСУ

1. Латинське слово «potere», яке лягло в основу поняття «влада» в деяких європейських мовах, означає:

- а) володіти
- б) панувати
- в) мати можливість
- г) бути здатним зробити що-небудь

2. «Оголена влада», в розумінні Б. Рассела, може приймати форму:

- а) внутрішньої тиранії
- б) тимчасового уряду
- в) іноземних завойовників
- г) революційної адміністрації

3. Структурна легітимність влади, в розумінні Д. Істона, означає:

- а) правильний розподіл функцій між гілками влади
- б) наявність у політиків спеціальних знань, умінь, навичок
- в) прихильність певним політичним цінностям
- г) «чесні правила політичної гри»

4. Влада як «авторитет» передбачає підпорядкування внаслідок наявності:

- а) негативних санкцій
- б) певного статусу
- в) позитивних санкцій
- г) кваліфікації, спеціальних знань, експертизи

5. Влада як «спонукання» передбачає підпорядкування внаслідок:

- а) загрози силою
- б) наявності позитивних санкцій

- в) відсутності негативних санкцій
- г) наявності кваліфікації, спеціальних знань

6. Постмодерній парадигмі ефективності влади, за О. С. Панаріним, притаманні:

- а) вміння красиво вести гру за критеріями, прийнятими в середовищі політичних професіоналів
- б) управління процесом соціальної модернізації
- в) «емансипація» влади від тиску з боку ціннісної сфери
- г) ефективне виконання замовлень громадянського суспільства

7. У розумінні Т. Гоббса силу і владу законам надають:

- а) слова
- б) люди
- в) обіцянки
- г) зброя

8. Необхідність розподілу влади Ш. Монтеск'є пояснює тим, що:

- а) різні гілки влади можуть взаємно стримувати одна одну
- б) людина, наділена владою, схильна зловживати нею
- в) окремі гілки влади легше піддаються цивільному контролю
- г) кожна з гілок влади вимагає спеціально підготовлених людей

9. У «Конституції п'яти влад» Сунь Ятсена поряд з трьома традиційними гілками влади виділяються також:

- а) установча влада
- б) «четверта влада»
- в) контрольна влада
- г) екзаменаційна влада

10. До сучасних проблем розподілу влади О. С. Панарін відносить:

- а) відділення політичної влади від економічної

- б) відділення релігійної влади від світської
- в) відділення політичної демократії від соціальної демократії
- г) відділення політичної влади від адміністративної

11. Влада в розумінні Т. Гоббса це:

- а) здатність досягти в майбутньому якогось блага
- б) диспозиційне відношення, що відбиває гарантію підпорядкування суб'єкту влади, якщо навіть він не реалізує цю можливість
- в) мистецтво правління, спрямоване на загальне благо
- г) відношення природної нерівності людей

12. Вставте пропущені слова в афоризм А. Камю: «Хороша влада – це ... і ... управління несправедливістю»:

- а) безболісне
- б) здорове
- в) обережне
- г) непомітне

13. До числа найдавніших джерел, де досліджувалася проблема влади, відносяться:

- а) «Артхашастра»
- б) «Камасутра»
- в) «Книга правителя області Шан»
- г) «Книга змін»

14. Суверенна політична влада в розумінні Ж. Бодена це:

- а) тиранічна влада
- б) обмежена влада
- в) абсолютна влада
- г) невідчужувана влада

15. За визначенням Д. Істона, маніпуляція – це:

- а) «коли А застосовує до Б позитивні санкції»

- б) «коли Б не усвідомлює наміри А надати на нього вплив»
- в) «коли А здатний заставити Б діяти відповідно до своїх бажань»
- г) «коли Б позбавлений можливості вибору»

16. Концепція «культурної гегемонії» А. Грамші передбачає, що:

- а) гегемонія – це положення, при якому досягнутий достатній рівень згоди в суспільстві
- б) встановлення і підлив гегемонії – наслідок зіткнення класових сил
- в) головна дійова особа у встановленні або підливі гегемонії – інтелігенція
- г) гегемонія спирається на силові ресурси

17. У концепції влади П. Бурдьє поняття «капітал» має декілька значень, серед яких:

- а) «соціальний капітал»
- б) «банківський капітал»
- в) «промисловий капітал»
- г) «символічний капітал»

18. У книзі «Маса і влада» Е. Канетті характеризує такі прояви влади:

- а) влада як авторитет
- б) влада як швидкість
- в) влада як таємниця
- г) влада як спонукання

19. У числі психологічних факторів, що сприяли формуванню тоталітарних режимів в Європі, неопройдисти називали:

- а) «втечу від свободи»
- б) «комплекс неповноцінності»
- в) «едипів комплекс»
- г) «волю до влади»

20. З точки зору комунікативної концепції влади Н. Лумана влада ґрунтується на:

- а) дії словами
- б) наявності альтернативи уникнення
- в) реалізації себе в сфері публічності
- г) можливості заподіяння взаємної шкоди

21. У концепції М. Вебера відмінність між пануванням і владою в тому, що панування передбачає у відносинах між суб'єктом і об'єктом наявність:

- а) мотиву покірності
- б) консенсусу
- в) шансу на послух
- г) конфлікту

22. Як ілюстрацію ефективної влади Н. Макіавеллі використовує міфологічний образ кентавра, який символізує два основних важелі влади:

- а) хитрість
- б) силу
- в) згоду
- г) обережність

23. Аристотель розглядав кратологію як «науку про владу пана», про стосунки природної нерівності між:

- а) вільними громадянами одного поліса
- б) громадянами полісів, що змагаються між собою
- в) панами і рабами
- г) батьками і дітьми

24. У своїй концепції «ненульової суми» влади Т. Парсонс використовує поняття:

- а) інвестиція довіри
- б) колективний ресурс

- в) мобілізація схильностей
- г) контроль над свідомістю

25. У своїй дисциплінарній концепції влади М. Фуко використовує поняття:

- а) дисциплінарна монотонність
- б) маніпуляція громадською думкою
- в) застосування негативних санкцій
- г) управління «виробництвом» істини

26. За М. Вебером, влада – це:

- а) «можливість досягнути в майбутньому певного блага»
- б) «здатність проводити власну волю всупереч спротиву іншого»
- в) «ймовірність вольового перетворення соціальних відносин»
- г) «дія словами»

27. У книзі «Метаморфози влади» Е. Тоффлер наводить японську легенду про три священні речі, які символізують різні види ресурсів політичної влади. Які з названих нижче предметів відповідають утилітарним і нормативним ресурсам влади?

- а) меч
- б) дорогоцінний камінь
- в) дзеркало
- г) папірус

28. У своїй концепції «політичного» К. Шмітт розуміє політику і політичне як:

- а) правове регулювання порядку
- б) наявність можливості компромісу
- в) розрізнення друга і ворога
- г) наявність реальної можливості боротьби

29. Біхевіористська концепція влади Г. Лассуелла визначає політику як:

- а) мистецтво створення вигаданих цінностей
- б) спосіб перенесення приватних афектів на публічні цілі
- в) мистецтво можливого
- г) зіткнення групових інтересів

30. З точки зору комунікативної концепції влади Г. Арендт, відмінність між політикою і насильством в тому, що політика – це:

- а) дія словами
- б) наявність альтернативи уникнення
- в) реалізація себе в сфері публічності
- г) можливість заподіяння взаємної шкоди

31. «Друге обличчя» влади в розумінні К. Боулдинга визначається як:

- а) контроль над свідомістю
- б) дисциплінарна влада
- в) контроль політичного порядку денного
- г) мобілізація схильностей

32. В класичному марксизмі політична влада є похідною від:

- а) відносин власності на засоби виробництва
- б) ідеології певного класу
- в) відносин класової нерівності
- г) культурної гегемонії в суспільстві

33. При розкритті концепції «поля влади» П. Бурдьє використовує поняття:

- а) «магічне делегування»
- б) «приватні афекти»
- в) «вигадані цінності»
- г) «легітимне лицемірство»

34. У розумінні держави К. Шмітт виходить з того, що:

- а) держава має право визначати ворога і починати боротьбу з ним
- б) держава – це абстракція з символічною функцією
- в) кожна держава правова
- г) держава може бути правовою і не правовою

35. У неофройдизмі при поясненні владних відносин використовувались поняття:

- а) «комплекс неповоноцінності»
- б) «найменше страждання для всіх»
- в) «війна всіх проти всіх»
- г) «садомазохистський синдром»

36. Біхевіористське розуміння влади передбачає поняття:

- а) «наявність певних правил гри, що утворюють самі гравці»
- б) «ринок влади»
- в) «найбільше благо для всіх»
- г) «найменше страждання для всіх»

37. Ніцшеанська «воля до влади» є:

- а) наказ іншому
- б) наказ самому собі
- в) життя на межі морально дозволеного
- г) життя за високими моральними принципами

38. У своїй концепції тоталітаризму Г. Арендт використовує поняття:

- а) «сонна більшість»
- б) «магічне делегування»
- в) «негативна солідарність»
- г) «легітимне лицемірство»

39. У своїй концепції влади Е. Канетті посилається на такі людські здатності, як:

- а) здатність самовдосконалюватися

- б) здатність до самопожертви
- в) здатність до перетворення
- г) здатність відхиляти наказ

40. Управління виробництвом істини в розумінні М. Фуко, передбачає використання владою:

- а) алгоритму НЛП
- б) алгоритму доказів
- в) алгоритму звичності
- г) алгоритму когнітивного дисонансу

41. Специфіка бюрократичної соціальної системи, на думку М. Крозьє, виражається в тому, що вона:

- а) створює внутрішні переваги для своїх членів
- б) підвищує ефективність прийняття управлінських рішень
- в) є самопідтримуваним процесом, що представляє собою порочне коло
- г) здатна самовдосконалюватися

42. Мезосоціальна концепція влади М. Крозьє визначає владу в наступних формулюваннях:

- а) влада рівнозначна контролю над власністю на засоби виробництва
- б) влада – це тріумф того, хто вижив
- в) влада рівнозначна контролю за джерелом невизначеності
- г) гра у владу полягає в тому, щоб зробити свою поведінку менш передбачуваною для супротивника

43. Концепцію політичного Ж. Фрьонда відображають наступні ідеї:

- а) політика живе соціальною гетерогенністю
- б) політика – це мистецтво створення вигаданих цінностей
- в) політика – це тінь, яку відкидає на суспільство великий бізнес
- г) в сфері політичного існує «моральне право на силу»

44. Взаємозв'язок влади, права та ідеології Н. Пуланзас визначив наступним чином:

- а) будь-яка держава є правовою
- б) ідеологія освячує владу і закон
- в) право пов'язує владу та ідеологію
- г) ідеологія має класовий характер

45. Концепція С. Льюкса визначає владу як можливість:

- а) мобілізувати схильності
- б) контролювати цінності і переконання
- в) формувати бажання
- г) контролювати прийняття рішень

46. Розкриваючи поняття «габітус» в концепції соціального простору, П. Бурдьє використовує терміни:

- а) «ефект раптовості»
- б) «ефект гетто»
- в) «ефект паузи»
- г) «ефект клубу»

47. Характеризуючи зміни механізму влади на рубежі XVII – XVIII століть, М. Фуко використовує поняття:

- а) «легітимне лицемірство»
- б) «магічне делегування»
- в) «символіка крові»
- г) «аналітика сексу»

48. До сучасних поведінкових концепцій влади відносять:

- а) теорію «відкритого суспільства» К. Поппера
- б) теорію «обміну ресурсами» П. Блау
- в) теорію «розподілу зон впливу» Д. Ронга
- г) теорію «втечі від свободи» Е. Фромма

49. Соціальний сенс взаємозв'язку політики і влади акцентується в наступних визначеннях:

а) політика – це владний розподіл ресурсів і цінностей у суспільстві

б) політика – це форма ризикової діяльності, за допомогою якої люди змінюють свою долю і статус у суспільстві

в) політика – це впорядкована система ненависті

г) політика – це боротьба за владу

50. Реальна суверенність політичної влади передбачає:

а) збереження територіальної цілісності держави

б) міжнародне визнання

в) незалежну законотворчість

г) підтримку народонаселення

Навчальне видання

Огаренко Євген Семенович

«Непотаємність» влади
(Вступ до кратології)

Навчальний посібник

В авторській редакції

Оформлення обкладинки – І. Є. Огаренко

Підп. до друку 11.05.2018. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 6,39. Тираж 50 пр.
Зам. № 1752.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua